

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ ખાતે ગુજરાતની ઉચ્ચ અદાલતમાં

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૦૨૦/૬૩૬૯

મંજૂરી અને સહી માટે :

માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિક્રમનાથ

સહી/—

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

સહી/—

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની હા. મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે?	
૨	પત્રકારને રીફર કરવામાં આવે કે નહીં?	હા.
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની વાજબી નકલના. જોવા માંગે છે?	
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન હા. અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશ અંગે કાયદાના નોંધપાત્ર પ્રશ્નનો સમાવેશ થાય છે?	
	આ ચુકાદાને સબોર્ડિનેટ અદાલતોમાં પ્રસારિત કરો.	

=====

હેમલ અશ્વિન જૈન (શેઠ)

વિરુદ્ધ

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા

=====

ઉપસ્થિતિ

શ્રી વિરાટ જી પોપટ, વકીલ, અરજદાર માટે.

શ્રી દેવાંગ વ્યાસ, એએસએસટી. ભારતના સોલિસિટર જનરલ, પ્રતિવાદી માટે.

=====

કોરમ:માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિક્રમનાથ

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા

તારીખ:૦૬/૦૮/૨૦૨૦

મૌખિક ચુકાદો

(માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાલા દ્વારા)

૧. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ-અરજી દ્વારા, રિટ-અરજદારે નીચે મુજબની રાહતો માટે અરજ કરેલ છે :

"(એ) આ અરજી ગ્રાહ્ય રાખવા;

(બી) શિડ્યુલ્ડ કાર્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ ની કલમ ૧૫એ(૩) ના જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧ નો ભંગ કરતી હોવાનું ઠેરવવા અને જાહેર કરવા;

(સી) શિડ્યુલ્ડ કાર્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ ની કલમ ૧૫એ(૩) ના જોગવાઈઓ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને અનુચ્છેદ ૨૧ ના અતિ-

અધિકારક્ષેત્ર વાળા હોવાના કારણોસર કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરવા યોગ્ય રિટ, ઓર્ડર અથવા દિશાનિર્દેશ જારી કરવા;

(ડી) શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ ની કલમ ૧૫એ(૩) ના જોગવાઈઓને નિયામક તરીકે વાંચવામાં આવે અને ના કે ફરજિયાત જેથી સંબંધિત કોર્ટને ફરિયાદીને ઔપચારિક નોટિસ જારી કર્યા વિના જામીનની અરજી પર વિચાર કરવા માટે સક્ષમ બનાવી શકાય તે માટે નિર્દેશ આપવા;

(ઈ) આ અરજીના પ્રવેશ, સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ દરમિયાન, શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ ની કલમ ૧૫એ(૩) ના જોગવાઈઓના અમલ અને કામગીરી પર સ્ટે આપવા;

(એફ) આ માનનીય કોર્ટને યોગ્ય અને યોગ્ય જણાય તેવા અન્ય અને વધુ હુકમો પસાર કરવા. "

૨. આ દાવવા સુધી દોરી જતી હકીકતોનો સારાંશ નીચે મુજબ આપી શકાય:

૩. સદર રિટ-અરજદાર અમદાવાદ ખાતે આવેલી વેસ્ટર્ન ઓટો-સ્પેર્સ નામે ચાલતી કંપનીમાં મેનેજર તરીકે કામ કરતા હતા. રેકૉર્ડ પરની સામગ્રી પરથી

જાણાય છે કે ફેક્ટરીના કર્મચારીઓમાંથી એકે રિટ-અરજદાર સામે શિડ્યુલ્ડ કાર્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એમેન્ડમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૫ (૨૦૧૬ નો ૧) ની જોગવાઈઓ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાઓ માટે એક ફર્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ નોંધાવેલ. સદર એફ.આઈ.આર. ના સંદર્ભમાં, રિટ-અરજદારની પોલીસ દ્વારા અટકાયત કરવામાં આવેલ અને પાછળથી જામીન પર મુક્ત કરવાનો હુકમ કરવામાં આવેલ.

જ. સદર રિટ-અરજદારનો કેસ એવો છે કે ફેક્ટરીના કર્મચારી દ્વારા તેમની સામે એફ.આઈ.આર. ની નોંધણી એ એટ્રોસિટીઝ એક્ટની જોગવાઈઓનો તદ્દન દુરુપયોગ સિવાય બીજું કંઈ નથી. સદર અરજદારનો કેસ એવો છે કે તેઓ શ્રેષ્ઠપૂર્ણ, હેરાન કરનારા અને તુરંજ ફરિયાદપક્ષના ભોગ બનેલ છે.

પ. એવું જાણાય છે કે પ્રકરણ જએ હેઠળ આવતી સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ ના ધ્યાનમાં રાખીને, પ્રથમ માહિતી આપનારને, સો-કોલ્ડ પીડિત તરીકેની તેમની ક્ષમતામાં, રિટ-અરજદારને જામીન આપતા પહેલા સ્પેશિયલ કોર્ટ દ્વારા પણ સાંભળવામાં આવ્યા હતા.

૬. સદર રિટ-અરજદારનો કેસ એવો છે કે કલમ ૧૫એ(૩) અને (૫) ના સ્વરૂપમાં સુધારેલી જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી હોવાના કારણોસર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ના અતિ-અધિકારક્ષેત્ર વાળી છે.

૭. સદર રિટ-અરજદારના જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૧૫એ(૩) અને (૫) ને નિયામક તરીકે અર્થઘટન કરવું જોઈએ અને ફરજિયાત તરીકે નહીં. સદર રિટ-અરજદારના જણાવ્યા મુજબ, કાયદાની વાદગ્રસ્ત જોગવાઈઓ કોઈ ચોક્કસ ગુનાના સંદર્ભમાં સક્ષમ કોર્ટમાંથી જામીન મેળવવાના આરોપીના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે કારણ કે હવે એટ્રોસિટીઝ એક્ટ હેઠળના ગુનાઓના સંદર્ભમાં જામીનની અરજી પર વિચાર કરતી વખતે સ્પેશિયલ કોર્ટ માટે પીડિતને સાંભળવું ફરજિયાત છે. આ, સદર રિટ-અરજદારના જણાવ્યા મુજબ, કાયદાની ખૂબ જ સખત અને કઠોર જોગવાઈ કહી શકાય.

૮. સદર રિટ-અરજદારનો કેસ એવો છે કે એટ્રોસિટીઝ એક્ટ હેઠળના કેસો સિવાય, અન્ય કોઈ ગુના માટે, કોઈપણ આરોપી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી જામીનની અરજી પર વિચાર કરતી વખતે કોર્ટ માટે પીડિત/ફરિયાદીને સાંભળવું ફરજિયાત નથી. સદર રિટ-અરજદારના જણાવ્યા મુજબ, જ્યારે જામીનની અરજી પર વિચાર કરવાની વાત આવે ત્યારે કોઈ અપવાદ હોવો જોઈએ નહીં. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સદર રિટ-અરજદારનો કેસ એવો છે કે ખૂબ અથવા

અન્ય કોઈ ગંભીર ગુનાના આરોપવાળા આરોપીની જામીન અરજીની સુનાવણી કરતી વખતે પણ, જો કોર્ટ માટે પીડિત/ફરિયાદીને સાંભળવું ફરજિયાત ન હોય, તો પછી સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) અને (૫) જેવી જોગવાઈ ધારાસભા દ્વારા કેમ રજૂ કરવી જોઈએ.

૯. ઉપર ઉલ્લેખિત આવી પરિસ્થિતિઓમાં, રિટ-અરજદાર અરજ કરે છે કે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ (૨૦૧૬ નો ૧) ની કલમ ૧૫એ(૩) ને અનુક્રમે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નો ભંગ કરતી જાહેર કરવામાં આવે, અથવા વૈકલ્પિક રીતે, સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ની જોગવાઈઓને નિયામક તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવે અને ફરજિયાત નહીં જેથી સક્ષમ કોર્ટને પીડિતને કોઈ નોટિસ જારી કરીને કે જારી કર્યા વિના જામીન અરજી પર વિચાર કરવાની વિવેકાધીન સત્તા આપી શકાય.

રિટ-અરજદાર તરફે રજૂઆતો

૧૦. રિટ-અરજીના મેમોરેન્ડમમાં ઉઠાવવામાં આવ્યા મુજબ સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ની બંધારણીય માન્યતા સામેના પડકારના કારણો નીચે મુજબ છે:

"(એ) કે, આ જોગવાઈ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નો ભંગ કરતી છે. આ જોગવાઈ જામીન પર મનસ્વી નિયંત્રણ લાદે છે જે એક ફરજિયાત પ્રક્રિયા તરીકે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ સમાવિષ્ટ સ્વતંત્રતાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આ સ્થાપિત કાયદો છે કે પ્રક્રિયાગત ભેદભાવ પણ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ને દૂષિત કરી શકે છે. તે સંબંધમાં અરજદાર બુધન ચૌધરી અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર [૧૯૫૫ એ.આઈ.આર. ૧૯૧] ના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ઠરાવવામાં આવેલા રેશિયો પર આધાર રાખવાની અરજ કરે છે.

(બી) કે આ જોગવાઈને અધિનિયમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવાના હેતુ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. જામીન પર આવી શરત અને/અથવા નિયંત્રણ લાદવાથી કોઈ હેતુ સરશે નહીં અને વાસ્તવમાં જો કોર્ટને માલૂમ પડે કે શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઈબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ ની જોગવાઈઓ હેઠળ કોઈ ગુનો બનતો નથી તેવા કિસ્સામાં જામીન મંજૂર કરવા માટે કોઈ અપવાદ પૂરો પાડવામાં આવ્યો ન હોવાથી આ જોગવાઈ દુરુપયોગ માટે સંવેદનશીલ બની જશે.

(સી) કે આ જોગવાઈ આરોપીને સ્વતંત્રતાના તેના મૂળભૂત અધિકારોથી વંચિત રાખે છે એ અર્થમાં કે આરોપી કોર્ટ સમક્ષ તેની રજૂઆતના સમયે જામીન માટે હકદાર રહેશે નહીં.

(ડી) કે આ જોગવાઈ કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ ની કલમ ૪૩૭ નો ભંગ કરતી છે જે આરોપીને સાત વર્ષથી ઓછી કેદની સજાને પાત્ર ગુનો હોય તો પણ કસ્ટડીમાં રહેવા માટે મજબૂર કરે છે. બીજા શબ્દોમાં જામીન માટેનો મુખ્ય કાયદો કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ છે. જામીન માટેની પ્રક્રિયા સદર કોડ હેઠળ પૂરી પાડવામાં આવેલ છે. કલમ ૧૫૨(૩) ની જોગવાઈઓમાં એવું કંઈ નથી જે કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ ની કલમ ૫ ની જોગવાઈઓ પર પ્રભુત્વ ધરાવતું હોય. વાસ્તવમાં, કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ ની કલમ ૫ પૂરી પાડે છે કે જો તેનાથી વિપરીત કોઈ ચોક્કસ જોગવાઈ હોય તો પ્રભુત્વ ધરાવતી અસર હોય તો પણ કલમ ૫ ની જોગવાઈ કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ ની જોગવાઈને બચાવશે.

(ઈ) કે વર્તમાન સુધારા અંગેની ચર્ચા વિચારણામાં આવા નિયંત્રણો રજૂ કરવા અંગે કોઈ ચોક્કસ ચર્ચા અને/અથવા જરૂરિયાત સમાવિષ્ટ

નથી. આ અધિનિયમનો હેતુ સદર અધિનિયમ હેઠળના ગુનાનો આરોપ ધરાવતી વ્યક્તિને કસ્ટડીમાં રાખવાનો નથી પરંતુ આ પ્રક્રિયામાં ઝડપી ટ્રાયલ ચલાવીને પીડિતને ન્યાય આપવાનો છે, વર્તમાન સુધારો કોઈ પરિણામ આપવાનો નથી.

(એફ) એવું જણાવવામાં આવે છે કે સમગ્ર રાજ્યની તમામ કોર્ટો શિફ્ટ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિફ્ટ્યુલ્ડ ટ્રાઈબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૯૯ હેઠળ ગુનો બન્યો છે તેવું માનવા માટે કોઈ વાજબી કારણો ન હોય તેવા કિસ્સાઓમાં પણ ફરિયાદીને નોટિસ જારી કર્યા પછી જ જામીન અરજી પર વિચાર કરે છે. આ એ કારણસર છે કે જોગવાઈ નક્કર અને કઠોર છે જે વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને સંતુલિત કરવા માટે કોઈ અપવાદ છોડતી નથી. આ આખરે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ પર આક્ષેપ કરીને જામીન મંજૂર કરવા માટેની પૂર્વ-શરતમાં પરિણમશે.

(જી) જોગવાઈ કઠોર, મનસ્વી અને અવાજબી છે જે દુરુપયોગ માટે સંવેદનશીલ છે કારણ કે કોઈ અપવાદ દર્શાવવામાં આવ્યો નથી.

(એચ) કે અન્યથા પણ વાદગ્રસ્ત જોગવાઈ કાયદાની દ્રષ્ટિએ ખામીયુક્ત છે અને તેને કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરવી જોઈએ."

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા તરફે રજૂઆતો :

૧૧. યુનિયન તરફે ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન આસિસ્ટન્ટ સોલિસિટર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા શ્રી દેવાંગ વ્યાસે આ રિટ-અરજીનો ભારપૂર્વક વિરોધ કર્યો છે. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ની બંધારણીય માન્યતા સામેનો પડકાર કોઈ આધાર કે પાયા વગરનો છે. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ના પ્રકરણ ૪એ માં આવતી કલમ ૧૫એ ચોક્કસ હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય સાથે છે. તેઓ રજૂઆત કરશે કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો સામે સક્ષમ બનાવતા અધિનિયમની જોગવાઈઓ છતાં અત્યાચારોની ફરિયાદ/આક્ષેપ એ ચિંતાનો વિષય છે. સદર અધિનિયમને તે મુજબ સદર અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે મજબૂત બનાવવામાં આવ્યો છે. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે તમામ હિતધારકો સાથેની મંત્રીણા પ્રક્રિયાના આધારે, એટ્રોસિટીઝ એક્ટમાં સુધારાઓ મુખ્યત્વે પાંચ ક્ષેત્રોને આવરી લેવા માટે પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યા હતા, એટલે કે (૧) નવી વ્યાખ્યાઓ, નવા ગુનાઓ ઉમેરવા, હાલની કલમોને પુનઃશબ્દબદ્ધ કરવા અને પૂર્વધારણાઓનો વ્યાપ

વધારવા માટે પ્રકરણ ૨ (એટ્રોસિટીઝના ગુનાઓ) માં સુધારા, (૨) સંસ્થાકીય મજબૂતીકરણ, (૩) અપીલ (એક નવું પ્રકરણ), (૪) પીડિતો અને સાક્ષીઓના અધિકારોની સ્થાપના (એક નવું પ્રકરણ) અને (૫) અટકાયતી પગલાં મજબૂત કરવા.

૧૨. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે એટ્રોસિટીઝ એક્ટમાં ઉપર દર્શાવેલ તમામ સુધારાઓનો ઉદ્દેશ્ય અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોને વધુ ન્યાય તેમજ અપરાધીઓને વધુ અટકાયત આપવાનો છે.

૧૩. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે કલ્પનાના કોઈપણ બળથી એવું કહી શકાય નહીં કે સુધારા અધિનિયમની વાદગ્રસ્ત જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી છે. તેઓ રજૂઆત કરશે કે અધિનિયમમાં આવી સુધારેલી જોગવાઈઓનો દુરુપયોગ થવાની માત્ર આશંકા એ મનસ્વીતાના આધારે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ના અતિ-અધિકારક્ષેત્ર વાળી તરીકે આવી જોગવાઈઓને રદ કરવાનું કારણ બની શકે નહીં.

૧૪. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે કાયદાની વાદગ્રસ્ત જોગવાઈઓને નિયામક તરીકે વાંચવા માટે કોઈ અવકાશ નથી. ધારાસભા દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષાને ધ્યાનમાં રાખીને અને સુધારાના હેતુઓ અને કારણોને પણ ધ્યાનમાં

રાખીને, સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) ને ફરજિયાત તરીકે અર્થઘટન કરવું પડશે અને આ સંદર્ભમાં સક્ષમ કોર્ટ પાસે કોઈ વિવેકાધિકાર નથી.

૧૫. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે કાયદાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, પીડિત અથવા આશ્રિતને કોર્ટ દ્વારા સાંભળવાનો અધિકાર છે જે પીડિત અથવા આશ્રિતને માત્ર જામીનની કાર્યવાહીના સંદર્ભમાં જ નહીં પરંતુ આરોપીના રદ્દીકરણ, મુક્તિ, પેરોલ, દોષસિદ્ધિ અથવા સજા અથવા કોઈપણ જોડાયેલી કાર્યવાહી અથવા દલીલોના સંદર્ભમાં કોઈપણ કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા અને દોષસિદ્ધિ, નિર્દોષ છુટકારો અથવા સજા અંગે લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.

૧૬. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે (૨૦૧૮) ૧૧ એસ.સી.સી. ૧ માં રિપોર્ટ થયેલ નિ કેશ તારાચંદ શાહ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના તાજેતરના નિર્ણય પર રિટ-અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રાખવામાં આવેલ આધાર સંપૂર્ણપણે ખોટી જગ્યાએ છે. શ્રી વ્યાસ રજૂઆત કરશે કે નિકેશ તારાચંદ શાહ (ઉપરોક્ત) માં, સુપ્રીમ કોર્ટે મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ હોવાના આધારે પી.એમ.એલ.એ. એક્ટની કલમ ૪૫(૧) ને રદ કરી હતી. પી.એમ.એલ.એ. એક્ટની અનુસૂચિના ભાગ-એ માં તે હેઠળ વર્ગીકૃત કરાયેલા ગુનાઓ માટે કલમ ૪૫(૧) હેઠળની જોડિયા શરતોને મનસ્વી અને

ભેદભાવપૂર્ણ ગણવામાં આવી હતી કારણ કે સુપ્રીમ કોર્ટે તેને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નો ભંગ કરતી માની હતી. શ્રી વ્યાસ એ બાબત તરફ ધ્યાન દોર્યું કે સુપ્રીમ કોર્ટને એવું કહેવામાં જે બાબતે પ્રભાવિત કર્યા તે કલમ ૪૫ માં નિર્ધારિત શરત હતી કે જ્યાં જાહેર સરકારી વકીલ અરજીનો વિરોધ કરે છે ત્યાં કોર્ટને સંતોષ થવો જોઈએ કે આરોપી આવા ગુના માટે દોષિત નથી અને જામીન પર હોય ત્યારે ગુનો કરવાની શક્યતા નથી તેવું માનવા માટે વાજબી કારણો છે. કાયદાની આવી જોગવાઈ સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા સ્પષ્ટપણે મનસ્વી માલૂમ પડેલ અને તે અનુસાર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ ના અતિ-અધિકારક્ષેત્ર વાળી જાહેર કરવામાં આવી હતી.

૧૭. ઉપર ઉલ્લેખિત આવી પરિસ્થિતિઓમાં, શ્રી વ્યાસ અરજ કરે છે કે આ રિટ-અરજીમાં કોઈ ગુણવત્તા ન હોવાથી, તેને ફગાવી દેવામાં આવે.

મૂલવણી:

૧૮. પક્ષકારો તરફે ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા પછી અને રેકૉર્ડ પરની સામગ્રી ધ્યાને લીધા પછી, અમારી વિચારણા માટે અત્યંત મહત્વના નીચેના પ્રશ્નો આવે છે :

(૧) શું શિઝ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિઝ્યુલ્ડ ટ્રાઈબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એમેન્ડમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૫ (૨૦૧૬ નો ૧) ની કલમ ૧૫એ(૩) સ્પષ્ટપણે મનસ્વી હોવાના કારણોસર અનુક્રમે ભારતના બંધારણના અનુચિત ૧૪ અને ૨૧ ના અતિ-અધિકારક્ષેત્ર વાળી છે?

(૨) શું સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ફરજિયાત છે કે નિયામક?

(૩) શું સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) એટ્રોસિટીઝ એક્ટ હેઠળના ગુનાઓના સંદર્ભમાં જામીનની અરજી પર વિચાર કરતી વખતે સક્ષમ કોર્ટ પર કોઈ નિયંત્રણો લાદે છે? બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શું સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) ને કોઈપણ રીતે જામીનની અરજી પર વિચાર કરતી વખતે આરોપીની તરફેણમાં વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવાની વાત આવે ત્યારે અવાજબી નિયંત્રણો લાદતી કહી શકાય?

૧૯. બંને પક્ષે દર્શાવવામાં આવેલી પરસ્પર રજૂઆતો પર ધ્યાન આપતા પહેલા, આપણે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની વાદગ્રસ્ત જોગવાઈઓ તપાસવી

જોઈએ. અમે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ના સમગ્ર પ્રકરણ જુએ નો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ, જે પીડિતો અને સાક્ષીઓના અધિકારોના સંદર્ભમાં નીચે મુજબ છે:

"પ્રકરણ ૪-એ

પીડિતો અને સાક્ષીઓના અધિકારો

૧૫એ. (૧) કોઈપણ પ્રકારની ધમકી અથવા દબાણ અથવા લાલચ અથવા હિંસા અથવા હિંસાની ધમકીઓ સામે પીડિતો, તેમના આશ્રિતો અને સાક્ષીઓના રક્ષણ માટે વ્યવસ્થા કરવાની રાજ્યની ફરજ અને જવાબદારી રહેશે.

(૨) પીડિત સાથે ન્યાયીપણું, આદર અને ગૌરવ સાથે અને પીડિતની ઉંમર અથવા જાતિ અથવા શૈક્ષણિક ગેરલાભ અથવા ગરીબીના કારણે ઉદ્ભવતી કોઈપણ વિશેષ જરૂરિયાતને યોગ્ય ધ્યાનમાં રાખીને વર્તવામાં આવશે.

(૩) પીડિત અથવા તેના આશ્રિતને જામીનની કાર્યવાહી સહિત કોર્ટની કોઈપણ કાર્યવાહીની વાજબી, સચોટ અને સમયસર નોટિસ મેળવવાનો અધિકાર રહેશે અને સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર

અથવા રાજ્ય સરકાર સદર અધિનિયમ હેઠળની કોઈપણ કાર્યવાહી વિશે પીડિતને જાણ કરશે.

(જ) પીડિત અથવા તેના આશ્રિતને કોઈપણ દસ્તાવેજો અથવા સામગ્રી, સાક્ષીઓ રજૂ કરવા અથવા હાજર વ્યક્તિઓની તપાસ કરવા માટે પક્ષકારોને સમન્સ મોકલવા માટે કેસના આધારે સ્પેશિયલ કોર્ટ અથવા એક્સક્લુસિવ સ્પેશિયલ કોર્ટમાં અરજી કરવાનો અધિકાર રહેશે.

(પ) પીડિત અથવા તેના આશ્રિતને જમીન, રદ્દીકરણ, મુકિત, પેરોલ, દોષસિદ્ધિ અથવા આરોપીની સજા અથવા કોઈપણ જોડાયેલી કાર્યવાહી અથવા દલીલોના સંદર્ભમાં સદર અધિનિયમ હેઠળની કોઈપણ કાર્યવાહીમાં સાંભળવાનો અને દોષસિદ્ધિ, નિર્દોષ છુટકારો અથવા સજા અંગે લેખિત રજૂઆત દાખલ કરવાનો અધિકાર રહેશે.

(ડ) કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ માં ગમે તે સમાવિષ્ટ હોય તેમ છતાં, સદર અધિનિયમ હેઠળના કેસની ટ્રાયલ ચલાવતી સ્પેશિયલ કોર્ટ અથવા એક્સક્લુસિવ સ્પેશિયલ કોર્ટ પીડિત, તેના

આશ્રિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષીઓને નીચે મુજબ પૂરું પાડશે—

(એ) ન્યાયના હેતુઓને સુરક્ષિત કરવા માટે સંપૂર્ણ રક્ષણ;

(બી) તપાસ, પૂછપરછ અને ટ્રાયલ દરમિયાન મુસાફરી અને નિભાવ ખર્ચ;

(સી) તપાસ, પૂછપરછ અને ટ્રાયલ દરમિયાન સામાજિક-આર્થિક પુનર્વસન; અને

(ડી) પુનઃસ્થાપન.

(૭) રાજ્ય સંબંધિત સ્પેશિયલ કોર્ટ અથવા એક્સકલુસિવ સ્પેશિયલ કોર્ટને કોઈપણ પીડિત અથવા તેના આશ્રિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષીઓને પૂરા પાડવામાં આવેલા રક્ષણ વિશે જાણ કરશે અને આવી કોર્ટ સમયાંતરે આપવામાં આવતા રક્ષણની સમીક્ષા કરશે અને યોગ્ય હુકમો પસાર કરશે.

(૮) સબ-સેક્શન (૬) ની જોગવાઈઓની સામાન્યતાને બાધ આવ્યા વિના, સંબંધિત સ્પેશિયલ કોર્ટ અથવા એક્સકલુસિવ સ્પેશિયલ કોર્ટ, તેની સમક્ષની કોઈપણ કાર્યવાહીમાં પીડિત અથવા તેના આશ્રિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષી દ્વારા કરવામાં આવેલી

અરજી પર અથવા આવા પીડિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષીના સંબંધમાં સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર દ્વારા અથવા તેની પોતાની મેળે, નીચેના સહિતના પગલાં લઈ શકશે—

(એ) તેના હુકમો અથવા ચુકાદાઓમાં અથવા જનતા માટે સુલભ કેસના કોઈપણ રેકૉર્ડમાં સાક્ષીઓના નામ અને સરનામા છુપાવવા;

(બી) સાક્ષીઓની ઓળખ અને સરનામા જાહેર ન કરવા માટે દિશાનિર્દેશો જારી કરવા;

(સી) પીડિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષીની હેરાનગતિ સંબંધિત કોઈપણ ફરિયાદના સંદર્ભમાં તાત્કાલિક કાર્યવાહી કરવી અને તે જ દિવસે, જો જરૂરી હોય તો, રક્ષણ માટે યોગ્ય હુકમો પસાર કરવા;

પરંતુ શરત એ છે કે ક્લોઝ (સી) હેઠળ મળેલી ફરિયાદની પૂછપરછ અથવા તપાસ સદર કોર્ટ દ્વારા મુખ્ય કેસથી અલગથી ચલાવવામાં આવશે અને ફરિયાદ મળ્યાની તારીખથી બે મહિનાના સમયગાળામાં પૂર્ણ કરવામાં આવશે:

વધુમાં શરત એ છે કે જ્યાં ક્લોઝ (સી) હેઠળની ફરિયાદ કોઈપણ સરકારી નોકર સામે હોય, ત્યાં કોર્ટ કોર્ટની પરવાનગી સિવાય, પેલિંગ કેસથી સંબંધિત અથવા અસંબંધિત કોઈપણ બાબતમાં,

કેસના આધારે પીડિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષી સાથે હસ્તક્ષેપ કરવાથી આવા સરકારી નોકરને રોકશે.

(૯) પીડિત, માહિતી આપનાર અથવા સાક્ષીઓની કોઈપણ પ્રકારની ધમકી, દબાણ અથવા લાલચ અથવા હિંસા અથવા હિંસાની ધમકીઓ સામેની ફરિયાદ નોંધવાની ઇન્વેસ્ટિગેટિંગ ઓફિસર અને સ્ટેશન હાઉસ ઓફિસરની ફરજ રહેશે, ભલે તે મૌખિક રીતે આપવામાં આવી હોય કે લેખિતમાં, અને ફર્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટની ફોટોકોપી તેમને તાત્કાલિક વિના મૂલ્યે આપવામાં આવશે.

(૧૦) સદર અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓને લગતી તમામ કાર્યવાહી વિડિયો રેકૉર્ડ કરવામાં આવશે.

(૧૧) પીડિતો અને સાક્ષીઓના ન્યાય મેળવવામાં નીચેના અધિકારો અને હકોના અમલીકરણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંબંધિત રાજ્યની એક યોગ્ય યોજના સ્પષ્ટ કરવાની ફરજ રહેશે જેથી કરીને—

(એ) નોંધાયેલા ફર્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટની નકલ વિના મૂલ્યે પૂરી પાડવી;

- (બી) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતોને રોકડમાં અથવા વસ્તુના સ્વરૂપમાં તાત્કાલિક રાહત પૂરી પાડવી;
- (સી) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અને સાક્ષીઓને જરૂરી રક્ષણ પૂરું પાડવું;
- (ડી) મૃત્યુ અથવા ઈજા અથવા મિલકતને થયેલા નુકસાનના સંદર્ભમાં રાહત પૂરી પાડવી;
- (ઈ) પીડિતોને ખોરાક અથવા પાણી અથવા કપડાં અથવા અસરો અથવા તબીબી મદદ અથવા પરિવહન સુવિધાઓ અથવા દૈનિક ભથ્થાંની વ્યવસ્થા કરવી;
- (એફ) એટ્રોસિટીના પીડિતો અને તેમના આશ્રિતોને નિભાવ ખર્ચ પૂરો પાડવો;
- (જી) ફરિયાદો કરતી વખતે અને ફર્સ્ટ ઇન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ નોંધતી વખતે એટ્રોસિટીના પીડિતોના અધિકારો વિશે માહિતી પૂરી પાડવી;
- (એચ) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અને સાક્ષીઓને ધમકી અને હેરાનગતિથી રક્ષણ પૂરું પાડવું;
- (આઈ) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અથવા સંકળાયેલ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓને, તપાસ અને ચાર્જશીટની સ્થિતિ વિશે માહિતી પૂરી પાડવી અને ચાર્જશીટની નકલ વિના મૂલ્યે પૂરી પાડવી;

(જે) તબીબી તપાસ સમયે જરૂરી સાવચેતી રાખવી;

(કે) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અથવા સંકળાયેલ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓને, રાહત રકમ અંગે માહિતી પૂરી પાડવી;

(એલ) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અથવા સંકળાયેલ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓને, તપાસ અને ટ્રાયલની તારીખો અને સ્થળ વિશે અગાઉથી માહિતી પૂરી પાડવી;

અને

(એમ) એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અથવા સંકળાયેલ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓને કેસની તૈયારી અને ટ્રાયલ માટે પૂરતું બ્રીફિંગ આપવું અને સદર હેતુ માટે કાનૂની સહાય પૂરી પાડવી;

(એન) સદર અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહીના દરેક તબક્કે એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતો અથવા સંકળાયેલ સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓના અધિકારોનો અમલ કરવો અને અધિકારોના અમલ માટે જરૂરી સહાય પૂરી પાડવી.

(૧૨) ગેરસરકારી સંસ્થાઓ, સામાજિક કાર્યકરો અથવા વકીલોની સહાય લેવાનો એટ્રોસિટીના પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતોનો અધિકાર રહેશે."

૨૦. અમે એ બાબતની નોંધ લઈએ છીએ કે શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૧૮ ને પૃથ્વી રાજ ચૌહાણ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય [રિટ પીટિશન (સી) નં. ૧૦૧૫/૨૦૧૮, ૧૦મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૦ ના રોજ નિર્ણય થયેલ] ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ પડકારનો વિષય બનાવવામાં આવ્યો હતો. સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ મુખ્ય પડકાર ૧૯૮૯ ના અધિનિયમની કલમ ૧૮એ ઉમેરીને દાખલ કરાયેલી જોગવાઈઓની કાયદેસરતા અને માન્યતા સામે હતો. આપ નામદાર અરુણ મિશ્રા અને વિનીત સરન, ન્યાયમૂર્તીઓએ નીચે મુજબ હોલ્ડ કરીને અરજીનો નિકાલ કર્યો:

"૯. કલમ ૧૮એ(૧) આ કોર્ટના ડૉ. સુભાષ કાશીનાથ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયના કારણે ઉમેરવામાં આવી હતી, જેના કારણે જાહેર સેવક અને આરોપી વ્યક્તિઓની અટકાયતના કિસ્સામાં એસ.એસ.પી. ના સંદર્ભમાં નિમણૂક અધિકારીની મંજૂરી મેળવવી જરૂરી બની હતી. આ કોર્ટે ૧.૧૦.૨૦૧૯ ના રોજ નિર્ણય થયેલ રિવ્યુ પીટિશન (કિ.) નં. ૨૨૮/૨૦૧૮ પર તે દિશાનિર્દેશને પણ પાછો ખેંચી લીધો છે. આમ, કલમ ૧૮એ માં કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓ શૈક્ષણિક ઉપયોગની બની જાય છે કારણ કે તે ડૉ. સુભાષ કાશીનાથ (ઉપરોક્ત) માં જારી

કરાયેલા આદેશની સંભાળ રાખવા માટે ઘડવામાં આવી હતી જે હવે અસ્તિત્વમાં નથી. આગોતરા જામીનના સંબંધમાં સદર અધિનિયમની કલમ ૧૮ માં જોગવાઈઓ અગાઉથી જ હતી.

૧૦. સી.આર.પી.સી. ની કલમ ૪૩૮ ની જોગવાઈઓની લાગુ પડવા અંગે, તે ૧૯૮૯ ના અધિનિયમ હેઠળના કેસોને લાગુ પડશે નહીં. જો કે, જો ફરિયાદ ૧૯૮૯ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓની લાગુ પડવા માટે પ્રથમ દર્શનીય કેસ ન બનાવતી હોય, તો કલમ ૧૮ અને ૧૮એ(૨) દ્વારા બનાવવામાં આવેલ બાધ લાગુ પડશે નહીં. સમીક્ષા અરજીઓનો નિર્ણય કરતી વખતે અમે આ પાસાને સ્પષ્ટ કર્યું છે.

૧૧. કોર્ટ, અસાધારણ કિસ્સાઓમાં, સમીક્ષા અરજીઓનો નિર્ણય કરતી વખતે અગાઉ અવલોકન કર્યા મુજબ, સ્થાપિત પરિમાણો પર જોગવાઈઓના દુરુપયોગને રોકવા માટે સી.આર.પી.સી. ની કલમ ૪૮૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. કાનૂની સ્થિતિ સ્પષ્ટ છે, અને તેનાથી વિપરીત કોઈ દલીલ ઉઠાવવામાં આવી નથી.

૧૨. જોગવાઈઓ સામેનો પડકાર શૈક્ષણિક બની ગયો છે. ઉપરોક્ત સ્પષ્ટતાઓના પ્રકાશમાં, અમે અરજીઓનો નિકાલ કરીએ છીએ."

૨૧. અમે આપ નામદાર ન્યાયમૂર્તી એસ. રવિન્દ્ર ભટ્ટના એક અલગ, જોકે સંમતિ આપતા ચુકાદાની નોંધ લઈએ છીએ. આપ નામદાર દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો આ કોર્ટને વર્તમાન બાબતનો નિર્ણય કરવામાં મદદરૂપ હોવાથી, અમે આપ નામદાર ન્યાયમૂર્તી એસ. રવિન્દ્ર ભટ્ટના અવલોકનોને આ પ્રમાણે ટાંકીએ છીએ :

"૧. હું ન્યાયમૂર્તી અરુણ મિશ્રા દ્વારા પ્રસ્તાવિત ચુકાદા તેમજ તેના નિષ્કર્ષો સાથે સંમત છું કે શિડ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) (એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૧૮ સામેનો પડકાર નિષ્ફળ જવો જોઈએ, જ્યાં પ્રથમ દર્શનીય રીતે ગુનો બનતો ન હોય તેવા કિસ્સાઓમાં આગોતરા જામીન મંજૂર કરવામાં કોર્ટની અંતર્નિહિત સત્તાના સંબંધમાં ચુકાદામાં પ્રસ્તાવિત લાયકાતો સાથે. જો કે, હું મારા અભિપ્રાય સાથે ચુકાદાને પૂરક બનાવીશ.

૨. ભારતના બંધારણને પ્રજાસત્તાકના શાસનના સનદ તરીકે, અધિભાજ્ય સ્વતંત્રતાઓ સામે તેના વિવિધ અભિવ્યક્તિઓમાં રાજ્યની સત્તાઓની સીમારેખા તરીકે અને સંઘ અને તેના ઘટક રાજ્યોના અધિકારો અને જવાબદારીઓને સીમિત કરતા દસ્તાવેજ

તરીકે વિવિધ રીતે વર્ણવવામાં આવે છે. તે વધુ છે: તે લોકો વચ્ચેનો એકરાર પણ છે, તે સંબંધો વિશે જે તેઓ એકબીજાને ખાતરી આપે છે (રાજ્ય સામે સ્વતંત્રતાઓની ખાતરી સિવાય) જે જ્ઞાતિ અને સાંપ્રદાયિક વિભાજન સાથે વિભાજિત સમાજ હતો. એટલા માટે આમુખની ખાતરી કે પ્રજાસત્તાક એવું હશે જે તેના લોકોને સ્વતંત્રતા, ગૌરવ, દરજ્જા અને તકની સમાનતા અને ભાતૃભાવની ખાતરી આપે છે.

૩. તે ભારતનો આ વિચાર છે, જાતિ, લિંગ, જન્મસ્થળ, ધર્મ અને અન્ય વિભાજનોને ધ્યાનમાં લીધા વિના, તમામ લોકો માટે અને તેમના એકત્વનું વચન છે જે ભાગ ૩ ચાર મુખ્ય જોગવાઈઓમાં સ્પષ્ટ કરે છે: અનુચ્છેદ ૧૫, અનુચ્છેદ ૧૭, અનુચ્છેદ ૨૩ અને અનુચ્છેદ ૨૪. આપણા રાષ્ટ્રની ચેતના અને રાજનીતિની યોજનામાં નિર્ણાયક સ્થાન ધરાવતો ભાતૃભાવનો વિચાર, આ કોર્ટના બંધારણીય પ્રવચનમાં ઓછા સંશોધિત ક્ષેત્રોમાંથી એક છે. આમુખ દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલ ભાતૃભાવ એ માત્ર વિધિવત હાથ મિલાવવાની અથવા વિવિધ અને વિવિધ જગ્યાઓ રોકતા સમુદાયો વચ્ચેની સૌહાર્દની ઘોષણા નથી: તે ઘણું વધારે છે. આ વિચાર અનુચ્છેદ ૧૫ માં અભિવ્યક્તિ શોધે છે. તે જોગવાઈ, કદાચ અનુચ્છેદ ૧૪ કરતાં

પણ વધુ, ભારતીય સમાજ માટે વિશિષ્ટ ભેદભાવ અને ભેદભાવપૂર્ણ પ્રથાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકીને સમાનતાના ખ્યાલને સાકાર કરે છે. આ વિચારના કેન્દ્રમાં એ છે કે તમામ લોકો, તેમની જ્ઞાતિની પૃષ્ઠભૂમિને ધ્યાનમાં લીધા વિના, દરેક વ્યક્તિ માટે ખૂબ જ જરૂરી એવી અમુક સુવિધાઓ, સેવાઓ અને માલસામાન સુધી પહોંચ ધરાવતા હોવા જોઈએ. અનુચ્છેદ ૧૫ એ ભેદભાવ સામેની એક મહત્વપૂર્ણ ગેરંટી છે. જે તરત જ ધ્યાનપાત્ર છે તે એ છે કે જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૫ (૧) રાજ્યને (તેના તમામ વિવિધ અભિવ્યક્તિઓ સાથે, અનુચ્છેદ ૧૨ મુજબ) પ્રતિબંધિત આધારો પર ભેદભાવ ન કરવા માટે આદેશ આપે છે (ધર્મ, વંશ, જ્ઞાતિ, લિંગ (એટલે કે જાતિ), જન્મસ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈ પણ), અનુચ્છેદ ૧૫ (૨) એ એક વ્યાપક મનાઈદુકમ છે: તે દુકાનો, જાહેર રેસ્ટોરન્ટ્સ, હોટલો અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોએ પ્રવેશના સંદર્ભમાં ધર્મ, જ્ઞાતિ, વંશ, લિંગ અથવા જન્મસ્થળના આધારે કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે ભેદભાવ કરવા અથવા તેને કોઈપણ અક્ષમતાને આધીન કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. અનુચ્છેદ ૧૫ ના સંબંધિત ભાગો નીચે મુજબ આપેલા છે:

"૧૫. ધર્મ, વંશ, જ્ઞાતિ, લિંગ અથવા જન્મસ્થળના આધારે
ભેદભાવ પર પ્રતિબંધ

(૧) રાજ્ય માત્ર ધર્મ, વંશ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મસ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈ પણ આધારે કોઈપણ નાગરિક સામે ભેદભાવ કરશે નહીં.

(૨) કોઈ પણ નાગરિક માત્ર ધર્મ, વંશ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મસ્થળ અથવા તેમાંથી કોઈ પણ આધારે કોઈપણ અક્ષમતા, જવાબદારી, નિયંત્રણ અથવા શરતને આધીન રહેશે નહીં—

(એ) દુકાનો, જાહેર રેસ્ટોરન્ટ્સ, હોટલો અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોએ પ્રવેશ; અથવા

(બી) રાજ્યના ભંડોળમાંથી પૂરેપૂરા અથવા અંશતઃ નિભાવવામાં આવતા અથવા સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે સમર્પિત કૂવાઓ, તળાવો, સ્નાનઘાટો, રસ્તાઓ અને જાહેર રિસોર્ટના સ્થળોનો ઉપયોગ..."

(૩) આ અનુચ્છેદમાંની કોઈ પણ બાબત રાજ્યને મહિલાઓ અને બાળકો માટે કોઈ ખાસ જોગવાઈ કરતા રોકશે નહીં"

અનુચ્છેદ ૧૫(૨)(બી) નિર્ધારિત આધારો પર (એટલે કે ધર્મ, જ્ઞાતિ, વંશ, લિંગ અથવા જન્મસ્થળના આધારે ભેદભાવ)
"રાજ્યના ભંડોળમાંથી પૂરેપૂરા અથવા અંશતઃ નિભાવવામાં આવતા અથવા સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે સમર્પિત

કૂવાઓ, તળાવો, સ્નાનઘાટો, રસ્તાઓ અને જાહેર રિસોર્ટના સ્થળોના ઉપયોગ" ના સંદર્ભમાં કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈપણ અક્ષમતાને આધીન કરવાનું નિર્ધારિત કરે છે.

૪. આ જોગવાઈ અને અન્ય જોગવાઈઓ બનાવવી, મારા મતે, આમુખની દ્રષ્ટિની ત્રિપુટી દ્વારા પ્રેરિત છે જે બંધારણના ઘડવૈયાઓએ આ દેશને આપી છે. બંધારણીય મૂલ્ય તરીકે સ્વતંત્રતાના મહત્વ વિશે પ્રશંસા ગીતો ગવાયા છે: (મૂળ) સાત "દીપકો" માં તેની સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ એટલે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯ હેઠળની સ્વતંત્રતાઓ; ધર્મના અન્ય અધિકારો, ધાર્મિક સંપ્રદાયોના અધિકારો, વગેરે. તે જ રીતે, એક મહત્વપૂર્ણ બંધારણીય જોગવાઈ તરીકે સમાનતાની મધ્યસ્થતા પર ભાર મુકવામાં આવ્યો છે, અને તેના ઘણા પરિમાણો પર ટિપ્પણી કરવામાં આવી છે. જો કે, બંધારણીય મૂલ્ય તરીકે ભાતૃભાવની અભિવ્યક્તિ, ખેદજનક રીતે મોટે ભાગે અપ્રાપ્ત રહી છે. મારા મતે, ત્રણેય – સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને ભાતૃભાવ, ગાઢ રીતે જોડાયેલા છે. સમાનતાનો અધિકાર, સ્વતંત્રતા કે ભાતૃભાવ વગર, કાલ્પનિક હશે – કારણ કે વર્તમાનમાં જાણીતો ખ્યાલ દરેક રીતે સમાન લોકો વચ્ચેની સમાનતામાં ઘટી જશે – બંધારણની ભવ્ય દ્રષ્ટિનું માત્ર એક ખોખું. તે જ રીતે, સમાનતા કે

ભાતૃભાવ વિનાની સ્વતંત્રતા, પ્રવર્તમાન અસમાનતાઓને કાયમી બનાવવામાં પરિણમી શકે છે અને તેનાથી પણ ખરાબ, સમાજની સૌથી નિકૃષ્ટ પ્રથાઓમાં સામેલ થવાની છૂટમાં પરિણમી શકે છે. તે ભાતૃભાવ છે, જે ભાગ ૩ ની જોગવાઈઓ દ્વારા માર્મિક રીતે જડાયેલ છે, જે સાચી સમાનતાની ખાતરી આપે છે, જ્યાં રાજ્ય બધા સાથે સમાન વ્યવહાર કરે છે, બધાને સમાન સ્વતંત્રતાઓ સાથે વિકાસ અને સમૃદ્ધિના લાભોની ખાતરી આપે છે, અને વધુ શું છે, જે ખાતરી આપે છે કે દરેક નાગરિક દરેક અન્ય નાગરિક સાથે સમાન વ્યવહાર કરે છે.

૫. જ્યારે બંધારણના ઘડવૈયાઓએ તેમના કઠિન કાર્યની શરૂઆત કરી, ત્યારે તેમની સમક્ષ એક વિકટ ફરજ અને એક ભવ્ય તક હતી: ભારતના વિચારની બ્લુપ્રિન્ટ સાથે, કેટલાક વિભાજિત સાર્વભૌમ રાજ્યો અને શહેર રાજ્યોમાંથી એક રાષ્ટ્ર બનાવવાની. તેઓએ જે કલ્પના કરી હતી તે શાસનનું એક સામાન્ય સનદ હતું અને સમાન રીતે લોકો માટેનું સનદ હતું. આ સંદર્ભમાં ભાતૃભાવના ખ્યાલનું સ્થાન ન તો અકસ્માત હતું, ન તો ભાતૃભાવની પશ્ચિમી ધારણાનું આદર્શ અનુકરણ હતું, જે ફ્રેન્ચ અને અમેરિકન બંધારણો અને સ્વતંત્રતાના સનદોમાં દ્રષ્ટિ શોધે છે. આ તીવ્ર અસમાનતાઓથી

ઘેરાયેલા સમાજની એક અનોખી અને માર્મિક યાદ અપાવનારી બાબત હતી: વધુ ખાસ કરીને, તેના ઉગ્ર સ્વરૂપમાં જ્ઞાતિ ભેદભાવની પ્રથા, જ્યાં સમાજ દ્વારા મોટી સંખ્યામાં લોકોની આવશ્યક માનવતાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો હતો – એટલે કે અસ્પૃશ્યતા.

૬. માનવતાના એક મોટા વર્ગને અત્યંત હલકા કામોના કાયમી દાસત્વમાં ધકેલી દેતી કઠોર સામાજિક મર્યાદાઓ ઉભી કરતી આ સહસ્ત્રાબ્દી પ્રથાઓથી સમાજને મુક્ત કરવાનો સંકલ્પ, ઘણા સાધુઓ અને સંતો દ્વારા ટીકા કરવામાં આવ્યો હતો. કબીર, મહાન સંત કવિ, ઉદાહરણ તરીકે, તેમની રચનામાં અવલોકન કર્યું:

"જો તું વિચારતો હોય કે સજકે જ્ઞાતિઓનો ભેદ પાડ્યો છે:

તો જન્મ કર્મોની આ સજાઓ અનુસાર છે.

શૂદ્ર તરીકે જન્મેલા, તું શૂદ્ર તરીકે મરે છે;

આ માત્ર ભ્રમની દુનિયામાં છે કે તું જનોઈ ધારણ કરે છે.

જો બ્રાહ્મણમાંથી જન્મ તને બ્રાહ્મણ બનાવે છે,

તો તું બીજા રસ્તે કેમ ન આવ્યો?

જો તુર્કમાંથી જન્મ તને તુર્ક બનાવે છે,

તો ગર્ભમાં જ તારી સુન્નત કેમ ન થઈ?

સંત કબીર, પરિવાર, જ્ઞાતિ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રનો ત્યાગ કરો,
અને એક થઈને રહો."

૭. સમાજના સૌથી નબળા અને સંવેદનશીલ વર્ગો પર જ્ઞાતિના
જુલમને કારણે સામાજિક અસમાનતાની ગુક્કસાનકારક પકડ સામે
બોલનારા, વિરોધ કરનારા અથવા બોલનારા બીજા ઘણા હતા. ગુરુ
નાનક, ઉદાહરણ તરીકે, જણાવ્યું હતું :

"જ્ઞાતિ અને વંશપરંપરાગત અભિમાન એ અસ્વીકાર્ય ખ્યાલો છે,
એકમાત્ર માલિક તમામ અસ્તિત્વને આશ્રય આપે છે.
પોતાને શ્રેષ્ઠ ગણાવનાર કોઈપણ વ્યક્તિ ભ્રમિત થશે.
નાનક કહે છે: શ્રેષ્ઠતા ઈશ્વર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે"

ગુરુ ગ્રંથ સાહેબ પણ જણાવે છે કે

"તમામ જીવો ઉમદા છે, કોઈ નીચું નથી,
એકમાત્ર સજડે તમામ પાત્રો બનાવ્યા છે;
ત્રણેય લોકમાં એ જ પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે..."

૮. બંધારણના આમુખમાં મૂળરૂપે "ભાતૃભાવ" શબ્દ સમાવિષ્ટ ન હતો; તેને પાછળથી ડૉ. આંબેડકરની અધ્યક્ષતાવાળી ડ્રાફ્ટિંગ કમિટી દ્વારા ઉમેરવામાં આવ્યો હતો. ડ્રાફ્ટ બંધારણ સબમિટ કરતી વખતે, તેમણે ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૮ ના રોજ જણાવ્યું હતું કે ડ્રાફ્ટિંગ કમિટીએ આમુખમાં ભાતૃભાવ વિશે એક કલોઝ ઉમેર્યો હતો, જો કે તે ઉદ્દેશ્યોના ઠરાવનો ભાગ ન હતો કારણ કે તેને લાગ્યું હતું કે "ભારતમાં ભાતૃભાવના સૌહાર્દ અને સદ્ભાવનાની જરૂરિયાત હવે પહેલા કરતાં ક્યારેય વધુ ન હતી, અને નવા બંધારણના આ અમુક ચોક્કસ ધ્યેય પર આમુખમાં વિશેષ ઉલ્લેખ કરીને ભાર મુકવો જોઈએ" [બી. શિવ રાવ: ફેમિંગ ઓફ ઇન્ડિયાઝ કોન્સ્ટિટ્યુશન વોલ્યુમ ૩, પેજ ૫૧૦ (૧૯૬૮)]. પંડિત ઠાકુર દાસ ભાર્ગવે આમુખમાં "ભાતૃભાવ" શબ્દ ઉમેરવા બદલ ડૉ. આંબેડકર પ્રત્યે "કૃતજ્ઞતાની લાગણી" વ્યક્ત કરી હતી. આચાર્ય કૃપાલાનીએ પણ ૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૪૮ ના તેમના ભાષણમાં આ સમજનાર પર ભાર મૂક્યો હતો:

"ફરીથી, હું ભાતૃભાવના મહાન સિદ્ધાંત પર આવું છું, જે લોકશાહી સાથે જોડાયેલો છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે આપણે બધા એક જ ઈશ્વરના પુત્રો છીએ, જેમ કે ધાર્મિક લોકો કહેશે, પરંતુ રહસ્યવાદી કહેશે તેમ, આપણા બધામાં એક જીવન ધબકે

છે, અથવા બાઈબલ કહે છે તેમ, "આપણે એકબીજાના છીએ".

આના વગર કોઈ ભાતુભાવ હોઈ શકે નહીં."

૯. આ કોર્ટે પણ સમગ્ર બંધારણને પ્રકાશિત કરતી મસાલોમાંથી એક તરીકે ભાતુભાવને ઓળખવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો છે. ઇન્દિરા સાહની વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૯૨ સપ્લીમેન્ટ (૩) એસ.સી.આર. ૪૫૪ માં ન્યાયમૂર્તિ થુમ્મેને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું:

"બંધારણના ઘડવૈયાઓ અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની દુર્ભાગ્યપૂર્ણ સ્થિતિ વિશે પૂરેપૂરા સભાન હતા. તેમના માટે સમાનતા, સ્વતંત્રતા અને ભાતુભાવ એ માત્ર એક સ્વપ્ન છે; કાયદા દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલ એક આદર્શ છે, પરંતુ પહોંચવા માટે ખૂબ દૂર છે; સ્પર્શ કરવા માટે ખૂબ કાલ્પનિક છે. આ પછાત લોકો અને અસહાયતાની સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલા અન્ય લોકો બંધારણના પ્રિય બાળકો છે. સમાનતાના અંતને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમના માટે જ સુધારાત્મક અને ઉપચારાત્મક પગલાં અપનાવવામાં આવ્યા છે. જેઓ ખાસ કરીને સુરક્ષિત રહેવાનો ઇરાદો ધરાવતા નથી તેમને અનામત

માટે સ્પર્ધા કરવાની મંજૂરી આપવી એ રક્ષણને પાતળું કરવા અને બંધારણીય દ્યેયને જ પરાજિત કરવા સમાન છે."

૧૦. રઘુનાથરાવ ગણપતરાવ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૯૩(૧) એસ.સી.આર. ૪૮૦ માં, આ કોર્ટે હોલ્ડ કર્યું:

"અમારા વિચારપૂર્વકના અભિપ્રાય મુજબ આ દલીલ ખોટી રીતે કલ્પના કરાયેલી છે અને વર્તમાન કેસની હકીકતો માટે તેને કોઈ સુસંગતતા નથી. આપણા બંધારણના આમુખના ઉદ્દેશ્યોમાંથી એક 'વ્યક્તિની ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતાની ખાતરી આપતો ભાતૃભાવ' છે. 'ભાતૃભાવ' શબ્દ માટે ડૉ. આંબેડકર દ્વારા આપવામાં આવેલી સ્પષ્ટતાને ટાંકવી સુસંગત રહેશે કે 'ભાતૃભાવનો અર્થ તમામ ભારતીયોની સામાન્ય ભાઈચારાની ભાવના છે.' પ્રાદેશિકતા, કોમવાદ અને ભાષાવાદના અસંખ્ય વિઘટનકારી પરિબળો ધરાવતા આપણા જેવા દેશમાં, એ વાત પર ભાર મૂકવો અને પુનઃ ભાર મૂકવો જરૂરી છે કે ભારતની એકતા અને અખંડિતતા માત્ર ભાઈચારાની ભાવનાથી જ જાળવી શકાય છે. ભારત પાસે એક સામાન્ય નાગરિકત્વ છે અને દરેક નાગરિકે લાગવું જોઈએ કે તે અન્ય

આધારને ધ્યાનમાં લીધા વિના પહેલા ભારતીય છે. આ દ્રષ્ટિએ,
સમાનતા લાવવાના કોઈપણ પગલાનું સ્વાગત કરવું જોઈએ."

૧૧. સમાન રીતે, નંદિની સુંદર વિ. સ્ટેટ ઓફ છત્તીસગઢ,
૨૦૧૧(૭) એસ.સી.સી. ૪૫૭ માં કોર્ટે ફરીથી આ પાસા પર
ટિપ્પણી કરી અને કહ્યું કે "બંધારણ પોતે, કોઈ અસ્પષ્ટ શબ્દોમાં,
માંગ કરે છે કે રાજ્ય સતત અને અવિરતપણે તમામ નાગરિકો વચ્ચે
ભાતૃભાવ પ્રોત્સાહિત કરવા પ્રયત્ન કરશે જેથી દરેક નાગરિકના
ગૌરવનું રક્ષણ થાય, પોષણ થાય અને પ્રોત્સાહન મળે."

૧૨. ભાતૃભાવના આ આદર્શને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ ત્રણ જોગવાઈઓ
– અનુચ્છેદ ૧૫, ૧૭ અને ૨૪ જોડવામાં આવી હતી. જો કે
અનુચ્છેદ ૧૭ અસ્પૃશ્યતાની પ્રથા અને તેની સાથે સંકળાયેલી
તુકસાનકારક પ્રથાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે, બંધારણે સંસદ અને
ધારાસભ્યો પાસેથી તેને જડમૂળથી ઉખાડી ફેંકવા માટે અસરકારક
પગલાં ઘડવાની અપેક્ષા રાખી હતી, તેમજ જ્ઞાતિ ભેદભાવના અન્ય
તમામ પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ (પરંતુ તેમ છતાં ઉગ્ર) સ્વરૂપોને.
તેથી, મારા અભિપ્રાય મુજબ, ભાતૃભાવ એ આપણી સ્વતંત્રતાના
વચનનું એટલું જ મહત્વપૂર્ણ પાસું છે જેટલું વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા

અને સમાનતા છે. તે અંત પ્રાપ્ત કરવા માટે સંસદ દ્વારા પ્રથમ પ્રયાસ
 અનચિબિલિટી (ઓફેન્સિસ) એક્ટ, ૧૯૫૫ ઘડવાનો હતો. સદર
 અધિનિયમમાં એક મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ સમાવિષ્ટ હતી કે જ્યાં
 કોઈપણ પ્રતિબંધિત પ્રથા "અનુસૂચિત જાતિના સભ્યના સંબંધમાં
 આચરવામાં આવે છે" ત્યાં કોર્ટ, વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી,
 પૂર્વધારણા કરશે કે આવું કૃત્ય "અસ્પૃશ્યતા" ના આધારે આચરવામાં
 આવ્યું હતું. આનો અર્થ એ થયો કે પુરાવાનો બોજ આરોપી પર છે
 અને ફરિયાદપક્ષ પર નહીં. પ્રોટેક્શન ઓફ સિવિલ રાઈટ્સ એક્ટ,
 ૧૯૫૫ પાછળથી આવ્યો. આમાં પણ "તેમાંથી ઉદ્ભવતી કોઈપણ
 અક્ષમતાના અમલ માટે "અસ્પૃશ્યતા" ના પ્રચાર અને આચરવા
 માટેની સજા" નિર્ધારિત કરવા માટેની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી.
 અસ્પૃશ્યતા અને અક્ષમતાઓ સાથે સંકળાયેલી સામાજિક પ્રથાઓના
 અમલને ગેરકાયદેસર ઠેરવવામાં આવ્યો હતો અને તેને દંડનો વિષય
 બનાવવામાં આવ્યો હતો. લગભગ ૩૫ વર્ષના અનુભવ પછી, એવું
 અનુભવાયું કે ૧૯૫૫ ના અધિનિયમ (જે ૧૯૭૬ માં સુધારેલ હતો)
 સામાજિક પ્રથાઓ માટે પૂરતો અટકાયત પૂરો પાડતો નથી, જે સતત
 અને વ્યાપક રીતે ચાલુ રહી હતી, અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિના
 સમુદાયોના સભ્યો સાથે અત્યંત ભેદભાવપૂર્ણ રીતે વર્તતી હતી,
 મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, તેમને જાહેર સ્થળોએ કલંકિત કરતી હતી,

વાસ્તવમાં તેમને જરૂરી માનવતાથી વંચિત રાખતી હતી જેના માટે સમાજના તમામ સભ્યો હકદાર છે.

૧૩. બંધારણે તમામ લોકોને, ખાસ કરીને જેઓ બહિષ્કાર અને ભેદભાવના ભોગ બનતા રહ્યા છે તેમને જે અધિકારોની ખાતરી આપી છે તે વચ્ચેના આ ખાડાને દૂર કરવા માટે જ શિઝ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિઝ્યુલ્ડ ટ્રાઇબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એક્ટ, ૧૯૮૯ (હવે પછી "સદર અધિનિયમ") ઘડવામાં આવ્યો હતો. અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિના સભ્યો સામે એટ્રોસિટીઝ અટકાવવા, આવા ગુનાઓની ટ્રાયલ માટે સ્પેશિયલ કોર્ટો પૂરી પાડવા અને આવા ગુનાઓના પીડિતોની રાહત અને પુનર્વસન માટે અને તેની સાથે જોડાયેલી અથવા તેની આનુષંગિક બાબતો માટે ૧૯૯૫ માં સદર અધિનિયમ હેઠળ નિયમો ઘડવામાં આવ્યા હતા. સંસદમાં મૂકવામાં આવ્યું ત્યારે બિલ સાથે જોડાયેલા ઉદ્દેશ્યો અને કારણોના સ્ટેટમેન્ટમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટેના વિવિધ પગલાં છતાં, તેઓ અસુરક્ષિત રહ્યા છે. તેઓને સંખ્યાબંધ નાગરિક અધિકારોનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને તેઓ વિવિધ ગુનાઓ, અપમાનો, અપમાન અને હેરાનગતિને

આધીન બને છે. તેમને, કેટલાક ફૂર કિસ્સાઓમાં, તેમના જીવન અને મિલકતથી વંચિત કરવામાં આવ્યા છે. વિવિધ ઐતિહાસિક, સામાજિક અને આર્થિક કારણોસર તેમની સામે ગંભીર એટ્રોસિટીઝ આચરવામાં આવી હતી. સદર અધિનિયમ, પ્રથમ વખત, 'એટ્રોસિટી' ના સીમાચિહ્નો નિર્ધારિત કરે છે જેથી કરીને એવા બહુવિધ માર્ગોને આવરી લેવામાં આવે કે જેના દ્વારા અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો સદીઓથી અપમાનિત થયા છે, ફૂર રીતે દબાયા છે, અધોગતિ પામ્યા છે, તેમના આર્થિક અને સામાજિક અધિકારોથી વંચિત રહ્યા છે અને અત્યંત હલકા કામો કરવા માટે ધકેલાયા છે.

૧૪. પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ અગેઈનસ્ટ શિઝ્યુલ્ડ કાસ્ટ્સ પરના રિપોર્ટમાં સ્પષ્ટપણે વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે સખત દંડનાત્મક પગલાં ઘડવા છતાં, અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયો સામે એટ્રોસિટીઝ ચાલુ રહી; કાયદાની અમલીકરણ પ્રણાલીઓએ પણ આવા ગુનાઓની તપાસ અને કાર્યવાહીમાં ઉદા સીન અભિગમ દર્શાવ્યો હતો. રિપોર્ટમાં અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં, ભેદભાવના વિવિધ સ્વરૂપો અને આ સમુદાયોના સભ્યોને કલંકિત કરતી પ્રથાઓ ચાલુ રહી. સંસદે પણ ૨૦૧૫ માં

સદર અધિનિયમમાં એક સુધારો ઘડીને તેની જોગવાઈઓને મજબૂત કરી હતી, જેમાં સામાજિક રીતે નિંદનીય પ્રથાઓના કિસ્સાઓના પ્રકાશમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોના સભ્યોને આધીન કરવામાં આવ્યા હતા. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, આ કોર્ટે નેશનલ કેમ્પેઈન ઓન દલિત હ્યુમન રાઈટ્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૨ ના નિર્ણયમાં અવલોકન કર્યું હતું કે:

"કેસોની સતત વધતી સંખ્યા એ બતાવવાનો પણ એક સંકેત છે કે અધિકારીઓ તરફે સદર અધિનિયમ અને નિયમોની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા મળી છે. એન.એચ.આર.સી. રિપોર્ટ અને અન્ય રિપોર્ટ પર આધાર રાખીને, અરજદારોએ સદર અધિનિયમ અને નિયમોના અસરકારક અમલીકરણ માટે આ કોર્ટમાંથી મેન્ડમસની માંગ કરી હતી.

૧૨. અમે રેકૉર્ડ પરની સામગ્રીની કાળજીપૂર્વક તપાસ કરી છે અને અમારો અભિપ્રાય છે કે સદર અધિનિયમ અને નિયમોની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં સંબંધિત અધિકારીઓ તરફે

નિષ્ફળતા મળી છે. જે પ્રશંસનીય ઉદ્દેશ્ય સાથે સદર અધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યો હતો તે અધિકારીઓના ઉદાસીન વલણને કારણે પરાજિત થાય છે. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાના વકીલે દલીલ કરી હતી તેમ સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અમલ કરવા માટે રાજ્ય સરકારો જવાબદાર છે તે વાત સાચી છે. તે જ સમયે, સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવામાં કેન્દ્ર સરકારની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે. સદર અધિનિયમની કલમ ૨૧(જ) દર વર્ષે સંસદ સમક્ષ મૂકવા માટે સદર અધિનિયમના અસરકારક અમલીકરણ માટે કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાં પરના રિપોર્ટ માટેની જોગવાઈ કરે છે. આ દેશના તમામ નાગરિકો માટે સમાનતાનું બંધારણીય ધ્યેય ત્યારે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય જ્યારે અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિના અધિકારોનું રક્ષણ કરવામાં આવે. રેકૉર્ડ પરની વિપુલ સામગ્રી સાબિત કરે છે કે સંબંધિત અધિકારીઓ સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અમલ ન કરવા માટે દોષિત છે. અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યોની યાતનાઓ અવિરતપણે ચાલુ રહે છે. અમને સંતોષ છે કે કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારોને સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓનો સખત

અમલ કરવા નિર્દેશ આપવો જોઈએ અને અમે તેમ કરીએ છીએ."

૧૫. સુભાષ કાશીનાથ મહાજન વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય, ૨૦૧૮(૪) એસ.સી.સી. ૪૫૪ માં, આ કોર્ટની બે ન્યાયમૂર્તીઓની બેન્ચે હોલ્ડ કર્યું હતું કે કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની આગોતરા જામીનની જોગવાઈઓનો બહિષ્કાર (સદર અધિનિયમની કલમ ૧૮ દ્વારા) જામીન મંજૂર કરવા માટે સંપૂર્ણ બાધ બનતો નથી, જ્યાં કોર્ટે જણાવ્યું કે સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓના અત્યાચાર અથવા ઉદ્વેગન અંગેના આક્ષેપો ખોટા હતા. તે પણ વધુ નિર્ણાયક રીતે હોલ્ડ કરવામાં આવ્યું હતું કે જાહેર સેવકોની અટકાયત માત્ર (આવા જાહેર સેવકના) નિમણૂક અધિકારી દ્વારા મંજૂરી પછી જ થઈ શકે છે અને અન્ય કિસ્સાઓમાં, સીનિયર સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ પોલીસ દ્વારા મંજૂરી પછી. એવો પણ નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે સદર અધિનિયમ હેઠળના કેસો માત્ર ફરિયાદની પ્રારંભિક તપાસ પછી જ નોંધાય શકે છે. આ દિશાનિર્દેશો સદર અધિનિયમની ભાવનાથી વિપરીત હોવાનું જણાતું હતું અને જાહેર ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર ટિપ્પણીઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાએ પણ તેમની સમીક્ષા માટે આ કોર્ટનો આશરો લીધો હતો. સમીક્ષા કાર્યવાહીમાં, યુનિયન ઓફ

ઈન્ડિયા વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, ૨૦૧૮(૧૩) સ્કેલ ૨૮૦ માં આ કોર્ટની ત્રણ ન્યાયમૂર્તીઓની બેન્ચે તે દિશાનિર્દેશોને પાછા ખેંચી લીધા અને રદ કર્યા.

૧૬. દરમિયાન, સંસદે ૨૦૧૮ નો સુધારો ઘડી કાઢ્યો (૨૦૧૮ ના અધિનિયમ નં. ૨૭ દ્વારા), જે આ કાર્યવાહીમાં પડકારનો વિષય છે. સંસદનો સ્પષ્ટ ઈરાદો સુભાષ કાશીનાથ મહાજન (ઉપરોક્ત) માં આ કોર્ટની ઘોષણાની અસરોને રદ કરવાનો હતો. સુધારાની જોગવાઈઓ સુભાષ કાશીનાથ મહાજન ના દિશાનિર્દેશો પર સ્પષ્ટપણે પ્રભુત્વ ધરાવે છે, કે સંબંધિત ડેપ્યુટી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ પોલીસ દ્વારા સાત દિવસમાં પ્રારંભિક તપાસ, આક્ષેપો અધિનિયમ હેઠળ કેસ બનાવે છે કે નહીં તે શોધી કાઢવું, અને યોગ્ય કિસ્સાઓમાં ધરપકડ માત્ર સીનિયર સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઓફ પોલીસની મંજૂરી પછી જ કરી શકાય. સંસદીય હેતુ એ ચિંતાને શાંત કરવાનો હતો કે આનાથી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (એફ.આઈ.આર.) ની નોંધણીમાં વિલંબ થશે અને અધિનિયમની જોગવાઈના સખત અમલમાં અવરોધ ઊભો થશે.

૧૭. મિશ્રા, ન્યાયમૂર્તીના ચુકાદામાં ઘણી બધી ચર્ચાને ફરીથી ચાલુ કરવામાં આવી છે અને તર્કનું પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું છે જેના

કારણે સુભાષ કાશીનાથ મહાજન (ઉપર મુજબ) ના નિર્ણયને પરત ખેંચવામાં આવ્યો અને તેની સમીક્ષા કરવામાં આવી; હું આદરપૂર્વક તેને સ્વીકારું છું. હું માત્ર એટલું જ ઉમેરીશ કે અધિનિયમની જોગવાઈઓમાં કોઈ પણ હસ્તક્ષેપ, ખાસ કરીને પ્રાથમિક તપાસને રોકતા સુધારાના સંદર્ભમાં, અથવા અધિનિયમ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાઓના આરોપી સરકારી સેવકોની ધરપકડ સામેના રોકને દૂર કરતી જોગવાઈઓ, સકારાત્મક પગલું નહીં હોય. નેશનલ ક્રાઈમ રેકોર્ડ્સ બ્યુરો દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા ડેટા સહિતના વિવિધ અહેવાલો, ભલામણો અને સત્તાવાર ડેટા, એક ક્ષતિગ્રસ્ત ચિત્ર રજૂ કરે છે. દર્શાવવામાં આવેલા આંકડાઓ અનુસાર ૨૦૧૪ માટે નોંધાયેલા ગુનાઓના કિસ્સાઓ ૪૦૪૦૧ હતા; ૨૦૧૫ માટે નોંધાયેલા ગુનાના કિસ્સાઓ ૩૮૬૭૦ હતા અને ૨૦૧૬ માટે નોંધાયેલી ગુનાની ઘટનાઓ ૪૦૮૦૧ હતી. સદર ૨૦૧૬ ના અહેવાલના એક પૃથક્કરણ મુજબ, ૨૦૦૬ અને ૨૦૧૬ ની વચ્ચે અનુસૂચિત જાતિ સમુદાયોના સભ્યો સામે ૪૨૨,૭૯૯ ગુનાઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોના સભ્યો સામે ૮૧,૩૩૨ ગુનાઓ નોંધાયા હતા.

૧૮. મારે મતે, આ હકીકતોને અદાલતો દ્વારા ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ જેણે સદર અધિનિયમ હેઠળના ગુનાઓ ચલાવવા અને તેનો નિપટારો કરવાનો હોય છે. પોતાને યાદ કરાવવું મહત્વપૂર્ણ છે કે જ્યારે ક્યારેક (કદાચ મોટાભાગે શહેરી વિસ્તારોમાં) ખોટા આક્ષેપો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે આ શોષિત વર્ગોના સભ્યો સામેના પ્રવર્તમાન અને વ્યાપક સામાજિક પૂર્વગ્રહોનું પ્રતિબિંબ હોવું જરૂરી નથી. નોંધપાત્ર રીતે, ૨૦૧૬ ના સુધારામાં, 'અત્યાચાર' ની વિસ્તૃત વ્યાખ્યામાં, દૂષિત પ્રથાઓની યાદી પણ આપે છે (કલમ ૩ હેઠળ) જેમાં અખાધ પદાર્થો ખાવાની ફરજ પાડવી, આવા સમુદાયોના સભ્યોના ઘરો પાસે અથવા પડોશમાં મળમૂત્ર ફેંકવું અને અપમાનના અન્ય કેટલાક પ્રકારો સામેલ છે, જેનો આવા અનુસૂચિત જાતિ સમુદાયોના સભ્યોને સામનો કરવો પડે છે. આ તમામ બાબતો અરજદારોની એ ચિંતા કરતાં ઘણી વધારે છે કે નિર્દોષ વ્યક્તિઓને પર્યાપ્ત સુરક્ષા વગર તપાસ અને કાનૂની કાર્યવાહીની સ્પેરછાચારી પ્રક્રિયાઓ ગણાવવામાં આવે છે તેનો ભોગ બનાવવામાં આવશે. તમામ આનુષંગિક સુરક્ષાઓ સાથે કેસ ચલાવવાનો અધિકાર સદર અધિનિયમ હેઠળ ગુનાઓ કરવા માટે આરોપીઓને ઉપલબ્ધ છે; તે સુધારાના ઘડતર દ્વારા અપરિવર્તિત રહે છે.

૧૯. જ્યાં સુધી કલમ ૧૮એ અને આગોતરા જામીનની જોગવાઈનો સંબંધ છે, મિશ્રા, ન્યાયમૂર્તીના ચુકાદામાં જણાવાયું છે કે જે કેસોમાં ફરિયાદમાં ધરપકડ માટે પ્રથમ દર્શનીય સામગ્રી અસ્તિત્વમાં ન હોય, ત્યાં અદાલત પાસે ધરપકડ પહેલાંના જામીન આપવાનો અંતર્નિહિત અધિકાર છે.

૨૦. હું અવલોકન સાથે માત્ર એક ચેતવણી ઉમેરીશ અને ભાર મૂકીશ કે ધરપકડ પહેલાંના જામીન માંગતી કોઈપણ અરજી પર વિચાર કરતી વખતે, હાઈકોર્ટે બે હિતોનું સંતુલન જાળવવું પડશે: એટલે કે સત્તાનો એવો ઉપયોગ ન થાય કે જેથી આ ક્ષેત્રાધિકાર કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની કલમ ૪૩૮ હેઠળના ક્ષેત્રાધિકારમાં રૂપાંતરિત થઈ જાય, પરંતુ તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત રીતે કરવામાં આવે અને આવા હુકમો ખૂબ જ અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં કરવામાં આવે જ્યાં એફ.આઈ.આર. માં દર્શાવ્યા મુજબ કોઈ પ્રથમ દર્શનીય ગુનો બનતો ન હોય, અને વધુમાં એ પણ કે જો આવા કિસ્સાઓના વર્ગોમાં આવા હુકમો કરવામાં ન આવે, તો પરિણામ અનિવાર્યપણે ન્યાયનો અનર્થ અથવા કાયદાની પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ થશે. હું આવી સખત શરતોને, જે અન્યથા જામીનના સિદ્ધાંતથી વિપરીત છે, એકદમ આવશ્યક ગણું

છું, કારણ કે ધરપકડ પહેલાંના જામીન આપવાની સત્તાનો ઉદાર ઉપયોગ સંસદના હેતુને નિષ્ફળ બનાવશે.

૨૧. એ વાતનું પુનરાવર્તન કરવું અને ભાર મૂકવો મહત્વપૂર્ણ છે કે જ્યાં સુધી અધિનિયમની જોગવાઈઓનો તેના સાચા અર્થ અને ભાવનામાં, અત્યંત ગંભીરતા અને ઝડપ સાથે અમલ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, જાતિવિહીન સમાજનું સ્વપ્ન અને આદર્શ માત્ર એક સ્વપ્ન, મૃગજળ બનીને રહી જશે. અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોનું હાસિયામાં ધકેલાઈ જવું એ એક સતત બહિષ્કાર છે અને તે લગભગ સંપૂર્ણપણે જાતિગત ઓળખ પર આધારિત છે. વિભાજિત સમાજની સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે જ બંધારણની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓ જે બંધુતા, અથવા બંધુત્વના વિચારને અમલમાં મૂકે છે (આમુખમાં દર્શાવેલ, અને સદર અધિનિયમ જેવા કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા છે. આ સામાજિક બદલે સામૂહિક સંકલ્પને રેખાંકિત કરે છે – એ સુનિશ્ચિત કરવાનો કે તમામ માનવો સાથે માનવ તરીકે વ્યવહાર કરવામાં આવે, તેમની જન્મજાત પ્રતિભાને સમાન તકો દ્વારા બહાર આપવાની મંજૂરી આપવામાં આવે અને તેમનામાંથી દરેક પોતાના સ્વપ્નો પૂરા કરવામાં ભયમુક્ત હોય. આપણામાંથી દરેકે રોજિંદા જીવનમાં જે પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો છે તે એ છે કે શું જાતિગત

ઓળખ આધારિત બહિષ્કારની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિને લોકશાહીમાં ચાલુ રહેવા દઈ શકાય જે સમાનતા અને કાયદાના શાસન માટે પ્રતિબદ્ધ છે? જો એમ હોય તો, ક્યાં સુધી? અને, સૌથી મહત્વની વાત એ છે કે, આ જ્ઞાતિના સભ્યોની "અન્યતા" ની રસ્મી ઔપચારિકતા, મૌન સ્વીકૃતિમાં (બંધુત્વના) ખ્યાલને ઘટાડ્યા વિના સમુદાયના તમામ વર્ગો વચ્ચે બંધુત્વની આ લાગણીને પોષવા માટે આપણામાંથી દરેક શું કરી શકે છે."

૨૨. હવે અમે વિચારણા કરવા આગળ વધીએ છીએ કે, શું સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ને સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી કહી શકાય.

૨૩. જે કાયદાકીય મુદ્દાનો નિર્ણય કરવાનો જરૂરી છે તે કાયદાની સ્પષ્ટ જોગવાઈને તેની પોતાની શરતો અનુસાર વાંચવા માટે, તેને જે પ્રકરણમાં તે દેખાય છે તેના અન્ય તમામ જોગવાઈઓ સાથે વાંચવા માટે, સદર અધિનિયમને સમગ્ર રીતે વાંચવા માટે અને કાયદાના ઘડતર પહેલાં પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓ, સ્પષ્ટ દૂષણ અને જે રીતે ધારાસભાએ તેનો ઉપાય શોધવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો તેને ધ્યાનમાં રાખીને ધારાસભાના હેતુને સમજવા માટે કાયદાના અર્થઘટનના સ્થાપિત સિદ્ધાંતોના ઉચ્ચારણને અર્હતા આપે છે. 'હેડન્સ ૩લ' અથવા 'મિશ્ચિફ્

૩૯', જે કાયદાનો સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે, તે આવા અધિનિયમના કોઈપણ અર્થઘટનકારના મનમાં હાજર હોવો જોઈએ.

૨૪. "ગુનાની સમસ્યા એ એક વિલંબિત દેવું છે જે સમાજે કાયદા વિહીનતાને જન્મ આપતી પરિસ્થિતિઓને વર્ષો સુધી સહન કરવા બદલ ચૂકવવું પડે છે." – અર્લ વોરેન.

૨૫. પીડિતશાસ્ત્રનું એક પાસું, પીડિત સંરક્ષણ, પીડિત પ્રતિનિધિત્વ અને પીડિત પુનર્વસનનો સિદ્ધાંત, હાથ પરના મુકદ્દમાનો વિષયવસ્તુ છે.

૨૬. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા રાજ્યને કેન્દ્ર સ્થાને રાખીને બનાવવામાં આવી છે. કાયદો અને વ્યવસ્થા એ રાજ્યની પ્રાથમિક ફરજ છે. તે શાંતિ અને સમૃદ્ધિને પ્રોત્સાહન આપે છે. કલ્યાણકારી રાજ્યની સમૃદ્ધિ માટે કાયદાનું શાસન પ્રવર્તવું જોઈએ. કલ્યાણકારી રાજ્યમાં નાગરિકો પાસે તેમના મૂળભૂત માનવ અધિકારો હોવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. આ અધિકારોનું અવારનવાર ઉલ્લંઘન થાય છે. કાયદો અને વ્યવસ્થાનો ભંગ થાય છે. ગુનાના પરિણામે નાગરિકને નુકસાન થાય છે, ઈજા થાય છે અથવા મૃત્યુ પાડી થાય છે. તે ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં 'ગુનો' કહેવાતા કૃત્યનો ભોગ બનેલ છે. તે કાયદા અને ન્યાયનો આશરો લે છે. કાયદાના શાસનને જાળવી રાખીને તેને ન્યાય આપવામાં આવે છે. ઉલ્લંઘન

કરનાર દ્વારા અથવા તેના અધિકારોના રક્ષક એવા રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ ભંગ થવા પર તેને ન્યાય ના પાડવામાં આવે છે. [જુઓ: બાળાસાહેબ રંગનાથ ખાડે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય, ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૯૯૧/૨૦૧૧, તારીખ ૨૭ એપ્રિલ ૨૦૧૨ ના રોજ નિર્ણિત]

૨૭. પીડિત અને ફરિયાદી વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ તફાવત પ્રથમ નોંધવામાં આવી શકે છે.

૧. ઓક્સફોર્ડ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરી, ૧૧મી આવૃત્તિ પાના ૧૬૧૦ પર પીડિતને ગુના, અકસ્માત વગેરેના પરિણામે નુકસાન પામેલી, ઇજાગ્રસ્ત અથવા મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની કલમ ૨ (ડબલ્યુએ) જે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૦૯ ના ૫ દ્વારા સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી હતી તે પીડિતને વ્યાખ્યાયિત કરે છે:

"એવી વ્યક્તિ જેને એવા કૃત્ય અથવા લોપના કારણે કોઈ નુકસાન અથવા ઇજા થઈ હોય જેના માટે આરોપી વ્યક્તિ સામે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હોય અને "પીડિત" અભિવ્યક્તિમાં

તેના અથવા તેણીના વાલી અથવા કાયદેસરના વારસદારનો સમાવેશ થાય છે;

૨. બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી, આઠમી આવૃત્તિ પાના ૩૦૨ પર ફરિયાદીને એવા પક્ષ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે જે બીજા સામે કાનૂની ફરિયાદ લાવે છે.

૩. પી. રામનાથ આયયર દ્વારા એડવાન્સ લો લેક્સિકોન પાના ૯૨૬ પર વ્યાખ્યાયિત કરે છે (૪) ક્રિ. અપીલ્સ ૯૯૧, ૯૯૨, ૩૩૧ અને ૮૫૪/૧૧ ફરિયાદીને કઈક બાબતે પરિષદને ફરિયાદ કરતી વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી તરીકે.

૨૮. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ કોડની કલમ ૩૭૭ (૧) કાઈમ વિક્ટિમ્સ રાઈટ્સ એક્ટ (સી.વી.આર.એ.) ના સંબંધમાં છે. ગુનાના પીડિતોના અધિકારો આ પ્રમાણે નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:

(એ) ગુનાના પીડિતોના અધિકારો. ગુનાના પીડિતને નીચેના અધિકારો છે:

(૧) આરોપીથી વાજબી રીતે સુરક્ષિત રહેવાનો અધિકાર.

(૨) ગુનામાં અથવા આરોપીની કોઈપણ મુક્તિ અથવા ભાગી જવા સંબંધિત કોઈપણ જાહેર અદાલતી કાર્યવાહી, અથવા કોઈપણ પેરોલ કાર્યવાહીની વાજબી, સચોટ અને સમયસર નોટિસ મેળવવાનો અધિકાર.

(૩) આવી કોઈપણ જાહેર અદાલતી કાર્યવાહીમાંથી બાકાત ન રાખવાનો અધિકાર, સિવાય કે અદાલત, સ્પષ્ટ અને ખાતરીપૂર્વકના પુરાવા મેળવ્યા પછી, નિર્ધારિત કરે કે જો પીડિતે તે કાર્યવાહીમાં અન્ય જુબાની સાંભળી હોય તો પીડિત દ્વારા આપવામાં આવતી જુબાનીમાં ભૌતિક ફેરફાર થશે.

(૪) મુક્તિ, અરજી, સજા અથવા કોઈપણ પેરોલ કાર્યવાહી સંબંધિત ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટમાં કોઈપણ જાહેર કાર્યવાહીમાં વાજબી રીતે સાંભળવામાં આવવાનો અધિકાર.

(૫) કેસમાં સરકાર માટેના વકીલ સાથે સંપર્ક કરવાનો વાજબી અધિકાર.

(ક) કાયદામાં જોગવાઈ કર્યા મુજબ સંપૂર્ણ અને સમયસર વળતર મેળવવાનો અધિકાર.

(ગ) ગેરવાજબી વિલંબ વિનાની કાર્યવાહીનો અધિકાર.

(ઘ) પીડિતની ગરિમા અને ગોપનીયતા માટે નિષ્પક્ષતા અને આદર સાથે વ્યવહાર કરવાનો અધિકાર.

૨૯. કેનેડામાં વિક્ટિમ્સ ઓફ ક્રાઇમ એક્ટ કલમ ૨ માં સિદ્ધાંતોનું નિવેદન આપેલ છે જેના પર પીડિતોને ન્યાય મેળવવા માટે માનવ અધિકારો આપવામાં આવે છે. વિક્ટિમ્સ ઓફ ક્રાઇમ એક્ટની કલમ ૨ આ મુજબ છે:

ભાગ ૧ સિદ્ધાંતોનું નિવેદન

૨. ગુનાના પીડિતો માટે ન્યાય પૂરો પાડવા માટેની જાહેર ઘોષણામાં વ્યક્તિઓના માર્ગદર્શન માટે નીચેના સિદ્ધાંતો અપનાવવામાં આવ્યા છે: વ્યવહાર (એ) પીડિતો સાથે નમ્રતા અને સહાનુભૂતિ સાથે અને

તેમની ગરિમા, ગોપનીયતા અને અનુકૂળતા માટે આદર સાથે વ્યવહાર કરવો જોઈએ;

વળતર (બી) પીડિતોને તેમને થયેલા નુકસાન માટે ઝડપી અને વાજબી નાણાકીય વળતર મળવું જોઈએ;

સેવાઓ સુધી પહોંચ (સી) પીડિતોને સામાજિક, તબીબી, કાનૂની અને માનસિક આરોગ્ય અને સહાય સહિતની સેવાઓની માહિતી આપવી જોઈએ અને તેની સુધી પહોંચ હોવી જોઈએ;

સહાય માહિતી (ડી) પીડિતોને ગુનાની તપાસ અને પ્રોસિક્યુશનની પ્રગતિ, અદાલતની પ્રક્રિયાઓ, અદાલતી પ્રક્રિયાઓમાં પીડિતની ભૂમિકા અને કાર્યવાહીના અંતિમ નિકાલ વિશે માહિતગાર કરવા જોઈએ;

પીડિત (ઈ) પીડિતો, જ્યાં તેમના અંગત હિતોને અસર થતી હોય, ફોજદારી કાયદા અને પ્રક્રિયાને સુસંગત હોય ત્યાં તેમના મંતવ્યો અને ચિંતાઓને અદાલતના ધ્યાન પર લાવવા માટે હકદાર છે;

સુરક્ષા (એફ) પીડિતો અને તેમના પરિવારોને ધમકી, બદલો અને ઉત્પીડનથી સુરક્ષિત રાખવા જોઈએ;

મિલકત (જી) કાયદા અમલીકરણ સત્તાવાળાઓ દ્વારા પુનઃપ્રાપ્તિ પછી શક્ય તેટલી વહેલી તકે પીડિતોને તેમની ચોરાયેલી મિલકત પરત કરવી જોઈએ;

પીડિત અસર નિવેદન (એચ) પીડિતો પીડિત અસર નિવેદન તૈયાર કરવા અને સજા કરતી વખતે અદાલત દ્વારા તેના પર વિચારણા કરાવવા માટે હકદાર છે;

માહિતી (આઈ) પીડિતોને ગુનેગારની સ્થિતિ વિશે માહિતગાર કરવાનો અધિકાર છે, જેમાં મુક્તિની તારીખો, પેરોલની પાત્રતા અને ગુનેગારની પ્રોબેશન શરતોનો સમાવેશ થાય છે.

૩૦. ૨૯ નવેમ્બર, ૧૯૮૫ ના રોજ યોજાયેલી સંયુક્ત રાષ્ટ્રની ૯૬મી પૂર્ણ બેઠકમાં ગુના અને સત્તાના દુરુપયોગના પીડિતો માટે ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોની ઘોષણા નક્કી કરવામાં આવી હતી જે પીડિતો, તેમના પરિવારો, સાક્ષીઓ અને તેમને મદદ કરનારા અન્ય લોકોને ન્યાય અને વાજબી વ્યવહાર,

વળતર અને ક્ષતિપૂર્તિના ક્ષેત્રમાં અધિકારોને મૂળભૂત માનવ અધિકારો તરીકે માન્યતા આપે છે અને આપે છે.

૩૧. ભારતમાં ભૂતકાળમાં ન્યાયાધીશોએ ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં પીડિતને તેમના અધિકારો આપવાનો અને એનાયત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. વિજય વાલિયા વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૧૯૮૭ એમ.એચ.એલ.જે. ૪૯ ના કેસમાં સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર્સની નિમણૂકના પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી વખતે, બોમ્બે હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચે પીડિતને ન્યાય આપવા માટે ફોજદારી પ્રોસિક્યુશનમાં ભાગ લેવાના પીડિતના અધિકારને સ્વીકારવાની અદાલતોની જરૂરિયાત રજૂ કરી હતી. અદાલતે વિવિધ પેરાઓમાં આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

"રાજ્ય અને ખાનગી પક્ષ બંનેને ગુનેગાર સામે કેસ ચલાવવાનો અધિકાર છે પછી ભલે ગુનો સંજોય હોય કે અસંજોય, અને પ્રોસિક્યુશન, યાહે ખાનગી પક્ષ દ્વારા અથવા રાજ્ય દ્વારા શરૂ કરવામાં આવ્યું હોય, તે રાજ્ય વતી પ્રોસિક્યુશન છે.

સાંભળવાના અધિકારમાં પોતાના વિશ્વાસના સક્ષમ પ્રવક્તા દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો અધિકાર શામેલ છે. આ અધિકાર આરોપી અને ફરિયાદી બંનેનો છે. માત્ર આરોપીને જ મદદ અને તેના અધિકારોના

રક્ષણની જરૂર નથી પરંતુ ફરિયાદીને પણ છે. વાસ્તવમાં, ફરિયાદીના અને તેના દ્વારા રાજ્યના અધિકારો અને ફરિયાદોને સમર્થન આપવા માટે જ પ્રોસિક્યુશન શરૂ કરવામાં આવે છે – ભલે રાજ્ય દ્વારા કે ખાનગી પક્ષ દ્વારા.

.....જ્યારે પણ ખાનગી પક્ષ દ્વારા પોતાની પસંદગીના વકીલને રોકવા માટે વિનંતી કરવામાં આવે જેનું ચુકવણું તેના દ્વારા કરવામાં આવે, ત્યારે સામાન્ય નિયમ તરીકે વિનંતી મંજૂર કરવી જોઈએ. આવા કિસ્સાઓમાં ફરિયાદી કાં તો ગુનાનો પીડિત હોય છે અથવા પીડિત સાથે સંબંધિત હોય છે અથવા અન્યથા વ્યથિત (૧૧) ક્રિ. અપીલ્સ ૯૯૧, ૯૯૨, ૩૩૧ અને ૮૫૪/૧૧ વ્યક્તિ હોય છે. તેને સાંભળવાનો અને સમર્થન મેળવવાનો અધિકાર છે. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, સાંભળવાના અધિકારનો અર્થ એ છે કે કેસની સુનાવણી વખતે બિનસરકારી રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરવાનો અધિકાર. તેથી તેને પોતાની પસંદગીના વકીલ રોકવાનો અધિકાર છે. તેથી રાજ્ય તેના વકીલની મદદથી પ્રોસિક્યુશન ચલાવવાની મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર કરે તેવું કોઈ કારણ નથી. જો ઇનકાર કરવા માટેના કોઈ કારણો હોય, તો તે લેખિતમાં જણાવવા જોઈએ અને તેને જણાવવા જોઈએ."

૩૨. નીલાબતી બેહેરા (શ્રીમતી) ઉર્ફે લલિતા બેહેરા વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૯૩) ૨ એસ.સી.સી. ૭૪૬ ના કેસમાં સુપ્રિમ કોર્ટે અદાલતોને નવા સાધનો 'વિકસાવવા' અને થયેલા ગુકસાન માટે વિવિધ રીતે ઉપાયો ઘડવા આદેશ આપ્યો હતો.

૩૩. તે કેસમાં પોલીસ કસ્ટડીમાં ૨૨ વર્ષના પુત્રના મૃત્યુથી માતાને "પીડિત" ના વારસદાર તરીકે નાણાકીય સુધારા અને રાજ્ય દ્વારા નિવારણના સ્વરૂપમાં વળતર મેળવવાનો અધિકાર મળ્યો કારણ કે મૃત્યુ એ રાજ્યના સાધનો અથવા સેવકો દ્વારા જીવવાના મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન હતું.

૩૪. કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરને ગૃહ મંત્રાલય, ભારત સરકાર દ્વારા ૨૪ નવેમ્બર, ૨૦૦૦ ના રોજ રચાયેલી સુવિખ્યાત મલિનાથ સમિતિ દ્વારા સૂચવવામાં આવેલા સુધારાઓ સાથે સંપૂર્ણપણે સુધારવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો, જેણે માર્ચ, ૨૦૦૩ માં ગૃહ મંત્રાલયને મલિનાથ કમિટી રિપોર્ટ તરીકે લોકપ્રિય તેનો અહેવાલ સબમિટ કર્યો હતો. જો કે અહેવાલમાં સામાન્ય સુંદર ફેરફારો કરતાં વધુ ફેરફારો કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો અને ખરેખર ટ્રાયલ અને તપાસમાં પીડિતોની ભાગીદારી અને ગુનાના પીડિતોના અધિકારો આપીને પીડિત વળતરના ક્ષેત્રોમાં ભલામણો સૂચવવામાં આવી હતી,

છતાં તે સમિતિની ભલામણો ભારતીય ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં પીડિતના સ્થાન માટે યોગ્ય ઊંડાઈ કરતાં ઘણી ઓછી પડી હતી.

૩૫. ધારાસભા જે કાર્યવાહી હાથ ધરવા જઈ રહી હતી તેને સમજવા માટે અહેવાલના અંશો માર્ગદર્શક બની શકે છે:

(૧) પીડિત, પક્ષકાર ન હોવાથી, સાક્ષી તરીકે પુરાવા આપવા સિવાય ટ્રાયલમાં તેની કોઈ ભૂમિકા નથી.

(૨) સમિતિ સૂચવે છે કે ગુનામાં સંબંધિત પક્ષકારોમાંથી, પીડિતને 'ન્યાયની પુષ્ટિ' માં સૌથી ઊંડો રસ છે. પ્રશ્ન એ રહે છે કે જ્યારે પીડિત તેના/તેણીના જીવનના આઘાતજનક તબક્કામાં હોય અને તેના/તેણીના હિતોને વાસ્તવિક ગુનેગાર પાછળના લોકો દ્વારા ધમકી આપવામાં આવતી હોય ત્યારે તે પ્રોસિક્યુશન સાથે કેટલે અંશે સહકાર આપી શકે છે.

(૩) તપાસ દરમિયાન પીડિતની સક્રિય ભાગીદારી સત્ય શોધવામાં મદદરૂપ થશે અને જો પીડિત ટ્રાયલમાં ભાગ લે છે, તો ન્યાયાધીશ

તટસ્થ સ્થિતિ જાળવી શકે છે અને ઇલેક્ટ્રિકિટીટોરિયલ સિસ્ટમની જેમ તપાસ મશીનરીનો ભાગ બનવાની જરૂર નથી.

૩૬. અપીલ સાથે સંબંધિત પ્રકરણ ૨૯ માં કલમ ૩૭૨ ના પરંતુ હેઠળ પ્રથમ વખત પીડિતના અધિકારોનું રક્ષણ કરવાનો અને તેમના પ્રોસિક્યુશનની મંજૂરી આપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ઉદાત્ત સિદ્ધાંત:

"જેઓ બૂમ પાડી શકતા નથી તેમને સાંભળો;

જેઓ બોલી શકતા નથી તેમને સાંભળો"

પ્રથમ વખત આપણી ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સ્થાન મળ્યું જેમાં સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત સિવાયના તમામ લોકોને સાંભળવામાં આવ્યા હતા.

૩૭. પીડિતો પાસે, આજે પણ, તપાસના તબક્કે અધિકારોનો કોઈ આભાસ નથી અને ફોજદારી પ્રોસિક્યુશનના ટ્રાયલના તબક્કે નબળી સ્થિતિ છે.

૩૮. વર્ષ ૧૯૯૬ માં, આ કોર્ટે, ઉમાબેન ગિરીશ નામદાર તે ગિરીશ નામદાર ની પત્ની અને અન્ય વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૧ જી.એલ.આર. ૭૦૩ માં અહેવાલ થયેલ કેસમાં વિચારણા કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો કે, શું

ફરિયાદી/બાતમીદારને આરોપી દ્વારા કરવામાં આવેલી જામીન અરજીનો વિરોધ કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ. અદાલતે આ મુજબ અવલોકન કર્યું:

"આમ, એકંદર ચિત્રને ધ્યાનમાં લેતા, સામાન્ય રીતે ખરેખર એ જરૂરી નથી કે આરોપીએ તેની જામીન અરજીમાં ફરિયાદી/બાતમીદારને પક્ષકાર બનાવવો જોઈએ, જો કે, જામીન અરજીની સુનાવણી વખતે, ફરિયાદી પક્ષને ખબર પડે કે આવી જામીન અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે અને તે તેને કોર્ટના ખાસ ધ્યાનમાં લાવવા માટે કંઈક ખાસ કહેવા માંગે છે તો તેવા કિસ્સામાં, કેસનો હવાલો સંભાળતા સંબંધિત વિઝ્ટ પી.પી. ને તેઓ કોર્ટ સમક્ષ વિચારણા માટે આપવા માંગતા હોય તેવા તાજેતરના નિર્દેશો આપવા માટે વ્યક્તિગત રીતે પક્ષકાર તરીકે હાજર રહેવા અથવા તે હેતુ માટે વકીલ રોકવા માટે હંમેશા ખુલ્લું છે પરંતુ તે કુલ અલગ બાબત છે. અત્યાર સુધી, ચિત્ર એટલું ખરાબ નથી જેમાં કોર્ટે તપાસ એજન્સીમાં વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોય. જો ભવિષ્યમાં, જો કોર્ટને લાગે કે ઇરિછિત સહાય મળી રહી નથી અને પ્રોસિક્યુટિંગ એજન્સી તરફથી રેકૉર્ડ પર આવવાથી કંઈક છુપાવવામાં આવી રહ્યું છે, તો તેવા કિસ્સામાં, કોર્ટ કાં તો ફરિયાદી/પ્રોસિક્યુશન સાક્ષીઓની વિનંતી પર અથવા પોતાની મેળે બાતમીદારને જામીન કાર્યવાહીમાં પક્ષકાર તરીકે જોડી શકે છે."

૩૯. રિટ-અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વત્ વકીલ શ્રી પોપટની આ રજૂઆતોથી અમે પ્રભાવિત થયા નથી કે સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી હોવાના કારણે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ ની અતિ સત્તા બહાર તરીકે રદ કરવાને પાત્ર છે.

૪૦. કોઈ કાયદાને સ્વેચ્છાચારીતાના આધારે ગેરબંધારણીય જાહેર કરી શકાય કે કેમ તે મુદ્દા પર શાયરા બાનો વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય ના કેસમાં બંધારણીય બેંચના ચુકાદામાં સુપ્રિમ કોર્ટનું ધ્યાન ગયું છે. આર.એફ. નરીમન અને યુ.યુ. લલિત, ન્યાયમૂર્તીઓએ નીચેના ચુકાદાઓના રેશિયોને અસ્વીકાર કર્યો, એટલે કે, (૧) એમ.પી. રાજ્ય વિ. રાકેશ કોહલી, (૨૦૧૨) ૬ એસ.સી.સી. ૩૧૨; (૨) અશોક કુમાર ઠાકુર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૮) ૬ એસ.સી.સી. ૧૨૨, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯, (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫, (૨૦૧૭) ૯ એસ.સી.સી. ૧). સુપ્રિમ કોર્ટના ઉપર સંદર્ભિત ચુકાદાઓમાં, એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ કાયદાને સ્વેચ્છાચારી છે તે આધારે ગેરબંધારણીય જાહેર કરી શકાય નહીં. ન્યાયાધીશોએ ડૉ. કે.આર. લક્ષ્મણ વિ. ટી.એન. રાજ્ય અને અન્ય અને મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય ના કેસમાં મોટી બેંચના ચુકાદા તરફ નિર્દેશ કર્યો હતો, જ્યાં સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતાને ત્રીજા આધાર તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે જેના

પર ધારાસભાના અધિનિયમને અમાન્ય કરી શકાય છે. આ સંબંધમાં નીચેની ચર્ચા નોંધપાત્ર છે:

"૮૭. વાજબીપણાનો દોરો સમગ્ર મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકરણમાં ચાલે છે. જે સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી છે તે દેખીતી રીતે ગેરવાજબી છે અને કાયદાના શાસનની વિરુદ્ધ હોવાથી, અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરશે. વધુમાં, મેકડોવેલ (એ.પી. રાજ્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯) માં ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચના નિર્ણયમાં એક સ્પષ્ટ વિરોધાભાસ છે જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે કાનૂની પડકાર એ આધારે સફળ થઈ શકે છે કે કાયદો અપ્રમાણસર, અતિશય અથવા ગેરવાજબી છે, છતાં કાયદો ગેરવાજબી, બિનજરૂરી અથવા અયોગ્ય હોવાના આધારે જ આવો પડકાર નિષ્ફળ જશે. સ્વેચ્છાચારીતાનો સિદ્ધાંત જ્યારે કાયદાને લાગુ કરવામાં આવે છે ત્યારે દેખીતી રીતે પાછળથી જણાવેલ પડકારનો સમાવેશ થશે નહીં પરંતુ તેમાં કાયદો અપ્રમાણસર, અતિશય અથવા અન્યથા સ્પષ્ટપણે ગેરવાજબી હોવાનો સમાવેશ થશે. તેથી, આ તમામ અગાઉ જણાવેલા આધારો, રાજ્યની કાર્યવાહીના વિવિધ સ્વરૂપો વચ્ચે તફાવત કરવાનો પ્રયાસ કરતા નથી, જે તમામ બંધારણના ભાગ III માં

વ્યક્તિઓ અને નાગરિકોને આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ કરે તો પ્રતિબંધિત છે.

૮૮. અમારે ફક્ત એ દર્શાવવાની જરૂર છે કે મેકડોવેલ (એ.પી. રાજ્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯) પછી પણ, આ કોર્ટે વાસ્તવમાં વૈધાનિક કાયદાને સ્વેચ્છાચારી હોવાના આધારે અને તેથી ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરતા હોવાના આધારે નકારી કાઢ્યો છે. માલપે વિશ્વનાથ આચાર્યમાં, આ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે સમય વીતવાની સાથે, કાયદો સ્વેચ્છાચારી બની શકે છે, અને, તેથી, બોમ્બે રેન્ટ એક્ટ હેઠળ ૧૯૪૦ ના બજાર મૂલ્ય પર ભાડા ફીઝ કરવા સ્વેચ્છાચારી અને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર હશે (જુઓ પેરા ૮ થી ૧૫ અને ૩૧).

Xxxx xxxx xxxx

૯૯. જો કે, બિહાર રાજ્ય વિ. બિહાર ડિસ્ટિલરી લિમિટેડ (બિહાર રાજ્ય વિ. બિહાર ડિસ્ટિલરી લિમિટેડ, (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૪૫૩), એસ.સી.સી. પેરા ૨૨ પર, એમ.પી. રાજ્ય વિ. રાકેશ કોહલી (એમ.પી. રાજ્ય વિ. રાકેશ કોહલી, (૨૦૧૨) ૬ એસ.સી.સી.

૩૧૨: (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. (સિવિલ) ૪૮૧), એસ.સી.સી. પેરા ૧૭ થી ૧૯ પર, રાજબાલા વિ. હરિયાણા રાજ્ય (રાજબાલા વિ. હરિયાણા રાજ્ય, (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫), એસ.સી.સી. પેરા ૫૩ થી ૬૫ પર અને બિનોય વિશ્વોમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (બિનોય વિશ્વોમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૭ એસ.સી.સી. ૫૯), એસ.સી.સી. પેરા ૮૦ થી ૮૨ પર, મેકડોવેલ (એ.પી. રાજ્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯) ને અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ કાયદાને રદ કરવા માટેના સાધન તરીકે સ્વેચ્છાચારીતાના ઉપયોગ માટે સંપૂર્ણ અવરોધ તરીકે વાંચવામાં આવ્યો હતો. જેમ કે આ ચુકાદામાં અમારા દ્વારા અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે, મેકડોવેલ (એ.પી. રાજ્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯) પોતે પેર ઇન્ક્યુરિયમ છે, સમાન અથવા વધુ સંખ્યા ધરાવતી બેંચોના કેટલાક ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા નથી, તેનો તર્ક અન્યથા ખામીયુક્ત છે. તેથી, મેકડોવેલ (એ.પી. રાજ્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯) ને અનુસરતા ચુકાદાઓ હવે સારા કાયદા નથી."

૪૧. સ્વેચ્છાચારીતાના સિદ્ધાંતનો ઐતિહાસિક વિકાસ શાયરા બાનોના કેસ (ઉપર મુજબ) માં માનનીય ન્યાયમૂર્તીઓ દ્વારા વિગતવાર નોંધવામાં આવ્યો છે. સદર ચુકાદાના અનુક્રમે ફરરા ૬૭ થી ૬૯ ને પુનઃઉત્પાદિત કરવા પૂરતા રહેશે કારણ કે આ ફરરાઓમાંની ચર્ચા કાયદાની બંધારણીય માન્યતાનો નિર્ણય કરતી વખતે સ્વેચ્છાચારીતાના સિદ્ધાંતને કેવી રીતે લાગુ કરવો તે અંગે પર્યાપ્ત માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

"૬૭. હવે આપણે સ્વેચ્છાચારીતાના સિદ્ધાંતના વિકાસ અને રાજ્યની કાર્યવાહી પર એક વિશિષ્ટ સિદ્ધાંત તરીકે તેના ઉપયોગ પર આવીએ છીએ જેના પર અનુચ્છેદ ૧૪ માં સમાવિષ્ટ કાયદાના શાસનનો ભંગ થતો હોવાથી રાજ્યની કાર્યવાહીને રદ કરી શકાય છે. એક મહત્વપૂર્ણ ફરરામાં, ભગવતી, ન્યાયમૂર્તીએ ઈ.પી. રોયપ્પા વિ. ટી.એન. રાજ્ય માં જણાવ્યું:

"પડકારના છેલ્લા બે આધારો વિચારણા માટે એકસાથે લઈ શકાય છે. જો કે અમે પડકારના ત્રીજા આધારને વિશિષ્ટ અને અલગ આધાર તરીકે ઘડ્યો છે, પરંતુ તે વાસ્તવમાં સાર અને અસરમાં અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ ના ભંગ પર આધારિત બીજા આધારનું માત્ર એક પાસું છે. અનુચ્છેદ ૧૬ એ મૂળભૂત ગેરંટી આપે છે કે રાજ્ય હેઠળના કોઈપણ

હોદ્દા પર રોજગાર અથવા નિમણૂક સંબંધિત બાબતોમાં તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહેશે. બંધારણમાં કલ્પના કરાયેલ નવા વર્ગવિહીન સમતાવાદી સમાજના નિર્માણ માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ એવા જાહેર રોજગારમાં તકની સમાનતા સુનિશ્ચિત કરવાના સિદ્ધાંત તરીકે તેના મહાન મહત્વને કારણે એક વિશિષ્ટ અને સ્વતંત્ર મૂળભૂત અધિકાર તરીકે ઘડવામાં આવ્યો હોવા છતાં, અનુચ્છેદ ૧૬ એ અનુચ્છેદ ૧૪ માં સ્થાપિત સમાનતાના ખ્યાલના ઉપયોગનું માત્ર એક ઉદાહરણ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, અનુચ્છેદ ૧૪ એ મુખ્ય છે જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૬ એ એક પ્રજાતિ છે. અનુચ્છેદ ૧૬ જાહેર રોજગાર સંબંધિત તમામ બાબતોમાં સમાનતાના સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકે છે. તેથી, જે મૂળભૂત સિદ્ધાંત અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ બંનેને માહિતગાર કરે છે તે સમાનતા અને ભેદભાવ સામેનો અવરોધ છે. હવે, આ મહાન સમાનતા લાવનારા સિદ્ધાંતનો વિષયવસ્તુ અને પહોંચ શું છે? તે સ્થાપક વિશ્વાસ છે, બોઝ, ન્યાયમૂર્તીના શબ્દોનો ઉપયોગ કરવા માટે, જીવન જીવવાની એક રીત છે, અને તેને સંકુચિત પંડિત કે શબ્દકોશના અભિગમને આધીન ન કરવો જોઈએ. અમે તેના સર્વગ્રાહી વ્યાપ અને અર્થને ટૂંકાવવાના કોઈપણ પ્રયાસને સહન કરી શકીએ નહીં, કારણ કે તેમ કરવું એ તેની સક્રિય મહત્તાનું ઉલ્લંઘન કરવા સમાન છે. સમાનતા એ ઘણા પાસાઓ

અને પરિમાણો ધરાવતો એક ગતિશીલ ખ્યાલ છે અને તેને પરંપરાગત
 અને સદ્ધાંતિક મર્યાદાઓમાં કેદ કરી શકાય નહીં. નકારાત્મક
 દ્રષ્ટિકોણથી, સમાનતા એ સ્વેચ્છાચારીતાથી વિપરીત છે. વાસ્તવમાં
 સમાનતા અને સ્વેચ્છાચારીતા એ કટ્ટર દુશ્મનો છે; એક પ્રજાસત્તાકમાં
 કાયદાના શાસન સાથે સંબંધ ધરાવે છે જ્યારે બીજું, નિરંકુશ રાજાની
 મરજી અને ચંચળતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જ્યાં કોઈ કૃત્ય
 સ્વેચ્છાચારી હોય, ત્યાં તેમાં ગર્ભિત છે કે તે રાજકીય તર્ક અને
 બંધારણીય કાયદા બંને અનુસાર અસમાન છે અને તેથી અનુચ્છેદ
 ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરે છે, અને જો તે જાહેર રોજગાર સંબંધિત કોઈ
 બાબતને અસર કરે છે, તો તે અનુચ્છેદ ૧૬ નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે.
 અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં સ્વેચ્છાચારીતા પર
 પ્રહાર કરે છે અને વ્યવહારમાં નિષ્પક્ષતા અને સમાનતા સુનિશ્ચિત કરે
 છે. તેઓ માંગ કરે છે કે રાજ્યની કાર્યવાહી સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલા
 તમામ લોકોને સમાન રીતે લાગુ પડતા કાયદેસરના સુસંગત સિદ્ધાંતો
 પર આધારિત હોવી જોઈએ અને તે કોઈપણ બાહ્ય અથવા અસંગત
 વિચારણા દ્વારા માર્ગદર્શિત ન હોવી જોઈએ કારણ કે તે સમાનતાનો
 અસ્વીકાર હશે. જ્યાં રાજ્યની કાર્યવાહી માટેનું કાર્યકારી કારણ,
 મનના આંતરિક ખંડમાંથી પ્રેરિત હેતુથી અલગ, કાયદેસર અને
 સુસંગત નથી પરંતુ પરવાનગી આપવા યોગ્ય વિચારણાઓ આસપાસ

બાહ્ય અને બહાર છે, તો તે સત્તાના દુરુપયોગ સમાન બનશે અને તેને અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ દ્વારા ફટકો પડે છે. સત્તાનો દુરુપયોગ અને સ્વેચ્છાચારીતા એ એક જ દુર્ગુણમાંથી નીકળતા અલગ અલગ ઘાતક કિરણોત્સર્ગ છે: વાસ્તવમાં પાછળથી જણાવેલ બાબત અગાઉની બાબતને સમાવી લે છે. બંને અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ દ્વારા પ્રતિબંધિત છે."

૬૮. આને મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા માં વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું, જ્યાં વિવિધ મૂળભૂત અધિકારોને એકસાથે વાંચવા જોઈએ અને એકબીજાને ઓવરલેપ અને ફળદ્રુપ કરવા જોઈએ તેમ જણાવ્યા પછી, ભગવતી, ન્યાયમૂર્તિએ આ સિદ્ધાંતને નીચે મુજબ વધુ વિસ્તૃત કર્યો:

"૭. હવે, તરત જ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે અનુચ્છેદ ૧૪ ની જરૂરિયાત શું છે: આ અનુચ્છેદમાં ઉચ્ચારવામાં આવેલા મહાન સમાનતા લાવનારા સિદ્ધાંતનો વિષયવસ્તુ અને પહોંચ શું છે? તેમાં કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં કે તે બંધારણનો એક સ્થાપક વિશ્વાસ છે. તે ખરેખર એવો સ્તંભ છે જેના પર આપણા લોકશાહી પ્રજાસત્તાકની પાયાની ઈમારત સુરક્ષિત રીતે ટકેલી છે. અને, તેથી, તેને સંકુચિત, પંડિત કે શબ્દકોશના અભિગમને આધીન ન કરવો જોઈએ. તેના સર્વગ્રાહી

વ્યાપ અને અર્થને ટૂંકાવવાનો કોઈ પ્રયાસ કરવો જોઈએ નહીં, કારણ કે તેમ કરવું એ તેની સક્રિય મહત્તાનું ઉદ્ધંધન કરવા સમાન છે. સમાનતા એ ઘણા પાસાઓ અને પરિમાણો ધરાવતો એક ગતિશીલ ખ્યાલ છે અને તેને પરંપરાગત અને સદ્ધાંતિક મર્યાદાઓમાં કેદ કરી શકાય નહીં. ઈ.પી. રોયપ્પા વિ. ટી.એન. રાજ્ય માં બહુમતી દ્વારા જે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો તે અમારે અહીં પુનરાવર્તિત કરવો જોઈએ, એટલે કે: (એસ.સી.સી. પાનું ૩૮, પેરા ૮૫)

"૮૫. નકારાત્મક દ્રષ્ટિકોણથી, સમાનતા એ સ્વેચ્છાચારીતાથી વિપરીત છે. વાસ્તવમાં સમાનતા અને સ્વેચ્છાચારીતા એ કદર દુશ્મનો છે; એક પ્રજાસત્તાકમાં કાયદાના શાસન સાથે સંબંધ ધરાવે છે, જ્યારે બીજું, નિરંકુશ રાજાની મરજી અને ચંચળતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જ્યાં કોઈ કૃત્ય સ્વેચ્છાચારી હોય, ત્યાં તેમાં ગર્ભિત છે કે તે રાજકીય તર્ક અને બંધારણીય કાયદા બંને અનુસાર અસમાન છે અને તેથી અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉદ્ધંધન કરે છે.

અનુચ્છેદ ૧૪ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં સ્વેચ્છાચારીતા પર પ્રહાર કરે છે અને વ્યવહારમાં નિષ્પક્ષતા અને સમાનતા સુનિશ્ચિત કરે છે. વાજબીપણાનો સિદ્ધાંત, જે કાનૂની રીતે તેમજ દાર્શનિક રીતે,

સમાનતા અથવા બિન-સ્વેચ્છાચારીતાનું એક આવશ્યક તત્વ છે, અનુચ્છેદ ૧૪ માં ચિંતિત સર્વવ્યાપકતાની જેમ વ્યાપ્ત છે અને અનુચ્છેદ ૨૧ દ્વારા કલ્પના કરાયેલ પ્રક્રિયા અનુચ્છેદ ૧૪ ની સુસંગતતામાં હોવા માટે વાજબીપણાની કસોટીનો જવાબ આપનારી હોવી જોઈએ. તે યોગ્ય અને ન્યાયી અને વાજબી હોવી જોઈએ અને સ્વેચ્છાચારી, કાલ્પનિક અથવા દમનકારી ન હોવી જોઈએ; અન્યથા, તે કોઈ પ્રક્રિયા જ નહીં હોય અને અનુચ્છેદ ૨૧ ની જરૂરિયાત સંતોષાશે નહીં. ""

૬૯. એ.એલ. કાલરા વિ. પ્રોજેક્ટ એન્ડ ઇકિવપમેન્ટ કોર્પોરેશન માં રોયપ્પાને અનુસરીને અને સ્વેચ્છાચારીતા એ ભેદભાવથી અલગ સિદ્ધાંત છે તેમ ઠેરવીને આને વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું: (એ.એલ. કાલરા કેસ એસ.સી.સી. પાનું ૩૨૮, પેરા ૧૯)

"૧૯. આમ આ રીતે સ્થાપિત થયેલું જણાય છે કે અનુચ્છેદ ૧૪ કારોબારી/વહીવટી કાર્યવાહીમાં સ્વેચ્છાચારીતા પર પ્રહાર કરે છે કારણ કે સ્વેચ્છાચારી હોય તેવી કોઈપણ કાર્યવાહીમાં અનિવાર્યપણે સમાનતાનો અસ્વીકાર સમાવિષ્ટ હોવો જોઈએ. ભેદભાવપૂર્ણ વ્યવહારના નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે બે વ્યક્તિઓ વચ્ચેના

તુલનાત્મક મૂલ્યાંકન સુધી સમાનતાના અસ્વીકારને સીમિત કરવાની જરૂર નથી. સ્વેચ્છાચારી કાર્યવાહી પોતે જ કાયદા દ્વારા સમાન રક્ષણનો અસ્વીકાર કરે છે. બંધારણીય બેંચે અજય હાસિયા કેસમાં વાજબી રીતે અવલોકન કર્યું અને જ્યારે તેણે કહ્યું ત્યારે આ બાબતને વિવાદથી પર મૂકી દીધી: (એસ.સી.સી. પાનું ૭૪૧, પેરા ૧૬)

"૧૬. તેથી, જ્યાં પણ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં સ્વેચ્છાચારીતા હોય, યાહે તે ધારાસભાની હોય કે કારોબારીની હોય કે અનુચ્છેદ ૧૨ હેઠળની કોઈ સત્તાધિકારીની હોય, અનુચ્છેદ ૧૪ તરત જ અમલમાં આવે છે અને આવી રાજ્યની કાર્યવાહીને રદ કરે છે.

આ મંતવ્યને ડી.એસ. નાકારા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા માં વધુ વિસ્તૃત અને પુષ્ટિ આપવામાં આવી હતી. મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૪ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં સ્વેચ્છાચારીતા પર પ્રહાર કરે છે અને વ્યવહારમાં નિષ્પક્ષતા અને સમાનતા સુનિશ્ચિત કરે છે. આમ દર્શાવવામાં આવેલી સ્વેચ્છાચારી કારોબારી કાર્યવાહી કાં તો ન્યાયિક રીતે સમીક્ષા યોગ્ય નથી અથવા અનુચ્છેદ ૧૪ ની પહોંચમાં નથી તેવી દલીલ કરવા માટે હવે બહુ મોડું થઈ ગયું છે. બાબિતા પ્રસાદ વિ.

બિહાર રાજ્ય, એસ.સી.સી. પાના ૨૮૫, પેરા ૩ પર આ જ મંતવ્ય
દોહરાવવામાં આવ્યું હતું."

૪૨. આમ, ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને ભારતના બંધારણના અનુક્રમે અનુચ્છેદ ૧૪
અને ૨૧ બંનેના પાસાઓમાંથી એક તરીકે ગણવામાં આવે છે.

૪૩. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય વિ. ત્રિલોકી નાથ ખોસા અને અન્ય,
એ.આઈ.આર. ૧૯૭૪ એસ.સી. ૧ માં અહેવાલ થયેલ કેસમાં, સુપ્રિમ કોર્ટની
બંધારણીય બેંચે પ્રોમોશનના હેતુ માટે સહાયક એન્જિનિયરોને અનુક્રમે ડિગ્રી
ધરાવનારા અને ડિપ્લોમા ધરાવનારાઓમાં વર્ગીકૃત કરતા કાયદાને માન્ય રાખ્યો
હતો. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે વહીવટી કાર્યક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવાના
હેતુથી શૈક્ષણિક લાયકાતના આધારે કરવામાં આવેલું વર્ગીકરણ કોઈપણ
આકસ્મિક પરિસ્થિતિ પર આધારિત છે તેમ કહી શકાય નહીં અને વર્ગીકરણની
માન્યતાનો નિર્ણય કરવા માટે હંમેશા હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં
રાખવી પડે છે. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કાયદાની બંધારણીયતાની
પૂર્વધારણા છે. જે વ્યક્તિ કોઈ ચોક્કસ કાયદો ગેરબંધારણીય છે તેવી રજૂઆત
કરે છે તેના પર ભેદભાવની દલીલને ટકાવી રાખવા માટે જરૂરી હકીકતો રજૂ
કરવાની અને તે હકીકતો સાબિત કરવા માટે મજબૂત અને ખાતરીપૂર્વકના પુરાવા
આપવાની જવાબદારી છે. તેમની સાથે તકની સમાનતાના રક્ષણનો અસ્વીકાર

કરવામાં આવ્યો છે તે સ્થાપિત કરવા માટે, અરજદારો માટે એ કહેવું પૂરતું નથી કે તેમની સાથે અન્ય લોકો કરતાં અલગ વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે, સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલા અન્ય લોકોની સરખામણીમાં તેમની સાથે ભેદભાવપૂર્ણ વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે તે પણ પૂરતું નથી. ભેદભાવ એ વર્ગીકરણનો સાર છે અને તે બંધારણીય સમાનતાની ગેરંટીનું ઉલ્લંઘન ત્યારે જ કરે છે જો તે ગેરવાજબી આધાર પર આધારિત હોય.

૪૪. ધારાસભા, એટલે કે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા કાયદો કયા આધારો પર ઘડવામાં આવે છે તે પ્રશ્ન પર, સુપ્રિમ કોર્ટની ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચનો એ.પી. રાજ્ય અને અન્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કંપની અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯ માં અહેવાલ થયેલ નિર્ણય ક્ષેત્ર ધરાવે છે અને તેનો વારંવાર સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો અને તેના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. સદર ચુકાદામાં, સુપ્રિમ કોર્ટે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે ધારાસભા દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાને રદ કરવાના આધારો માત્ર બે જ છે, એટલે કે (૧) કાયદાકીય ક્ષમતાનો અભાવ, અથવા (૨) મૂળભૂત અધિકારો અથવા અન્ય કોઈ બંધારણીય જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન. જો કાયદાને અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગ તરીકે પડકારવામાં આવે છે, તો તેને માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય જો એવું જણાય કે તે તેમાં સમાવિષ્ટ સમાનતાના કલમ અથવા સમાન રક્ષણના કલમનું ઉલ્લંઘન કરે છે. તેવી જ રીતે, જો કોઈ કાયદાને અનુચ્છેદ ૧૯(૧) ના

કલમ (એ) થી (જી) દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ તરીકે પડકારવામાં આવે છે, તો તેને માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય જો તે કલમ (૨) થી (૬) માંથી કોઈપણ દ્વારા બચાવવામાં ન આવ્યો હોય. માત્ર એવું કહીને કોઈ કાયદાને રદ કરી શકાય નહીં કે તે સ્વેચ્છાચારી અથવા ગેરવાજબી છે. 'સ્વેચ્છાચારીતા' એ વ્યાપકપણે અને બદલે અવિચારી રીતે વાપરવામાં આવતી અભિવ્યક્તિ છે જે જન્મજાત રીતે અચોક્કસ અર્થ ધરાવે છે. તેથી, કોઈ અધિનિયમને અમાન્ય કરતા પહેલાં કોઈને કોઈ બંધારણીય ક્ષતિઓ શોધવી પડે છે. અદાલત તેને અયોગ્ય માનતી હોય તે આધારે કાયદાને રદ કરી શકાય નહીં. સંસદ અને ધારાસભાઓ, જે રીતે લોકોના પ્રતિનિધિઓની બનેલી છે અને લોકોની જરૂરિયાત અને તેમના માટે શું સારું અને ખરાબ છે તેના દરેક પાસાઓથી વાકેફ હોવાનું માનવામાં આવે છે. અદાલત તેમની ડહાપણ પર ચુકાદો આપી શકતી નથી.

૪૫. સુપ્રિમ કોર્ટના તાજેતરના શાયરા બાનો (ઉપર મુજબ) ના ચુકાદામાં, જો કે, મનોહર ન્યાયમૂર્તી રોહિન્ટન ફાલી નરીમન, ન્યાયમૂર્તીએ કંઈક અંશે અલગ મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું હતું. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જો કાયદો સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી હોય તો તેને પણ રદ કરી શકાય છે. નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૧૦૧. એ નોંધવામાં આવશે કે આ કોર્ટની બંધારણીય બેંચે ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૫) એસ.સી.સી. ૬૪૧ માં જણાવ્યું હતું કે એ સ્થાપિત કાયદો હતો કે ગૌણ કાયદાને પૂર્ણ કાયદા સામે પડકારવા માટે ઉપલબ્ધ કોઈપણ આધારો પર પડકારી શકાય છે. આવો કેસ હોવાથી, અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ પડકારના આ આધારની વાત આવે ત્યારે બે પ્રકારના કાયદા વચ્ચે કોઈ તાર્કિક તફાવત નથી. તેથી, સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતાની કસોટી, જે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે તે કાયદા તેમજ અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળના ગૌણ કાયદાને અમાન્ય કરવા માટે લાગુ પડશે. તેથી, સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતા, ધારાસભા દ્વારા ચંચળતાથી, અતાર્કિક રીતે અને/અથવા પર્યાપ્ત નિર્ધારક સિદ્ધાંત વિના કરવામાં આવેલી કોઈ બાબત હોવી જોઈએ. તેમજ, જ્યારે અતિશય અને અપ્રમાણસર હોય તેવું કંઈક કરવામાં આવે છે, તો આવો કાયદો સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી હશે. તેથી, અમારો એવો મત છે કે અમારા દ્વારા ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતાના અર્થમાં સ્વેચ્છાચારીતા અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ કાયદાને પણ ફગાવી દેવા માટે લાગુ પડશે."

૪૬. એ સ્થાપિત થયેલું છે કે જ્યાં સુધી ધારાસભા પાસે કાયદો ઘડવાની જરૂરી ક્ષમતા હોય અને આ રીતે ઘડાયેલ કાયદો બંધારણમાં સ્થાપિત મૂળભૂત અધિકારો અથવા કોઈપણ બંધારણીય જોગવાઈનો ભંગ કરતો ન હોય, ત્યાં સુધી અદાલત કાયદો સખત કે અન્યાયી છે તેવી ધારણા માત્રથી તેને રદ કરશે નહીં.

૪૭. આમ, સુપ્રિમ કોર્ટ દ્વારા ઠેરવ્યા મુજબ, સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતા એ ધારાસભા દ્વારા ચંચળતાથી, અતાર્કિક રીતે અને/અથવા પર્યાપ્ત નિર્ધારક સિદ્ધાંત વિના કરવામાં આવેલી કોઈ બાબત હોવી જોઈએ. જ્યારે અતિશય અને અપ્રમાણસર હોય તેવું કંઈક કરવામાં આવે છે, ત્યારે આવો કાયદો સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી હશે.

૪૮. ઉપર ચર્ચા કર્યા મુજબ, કલમ ૧૫એ(૩) ચોક્કસ હેતુ સાથે દાખલ કરવામાં આવી હોવાનું કહી શકાય અને હેતુ અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના સભ્યો પર થતા અત્યાચારોને રોકવાનો છે. સુધારા અધિનિયમમાં કાયદાની એક જોગવાઈ પીડિતને કાર્યવાહીના તમામ તબક્કે સક્ષમ અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત રહેવા માટે સક્ષમ બનાવે છે તે માત્ર પોતે જ તેને સ્વેચ્છાચારી બનાવતી નથી. અમે એમ કહી રહ્યા છીએ, કારણ કે વાદગ્રસ્ત જોગવાઈ જામીન આપવા વગેરે અંગે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવાની વાત આવે ત્યારે અદાલત પર કોઈ અવરોધો કે ગેરવાજબી નિયંત્રણો મૂકતી નથી.

૪૯. જામીન આપવા અંગેના કાયદાના સિદ્ધાંતો સમાન રહે છે. અમે જામીન આપવા અંગેના કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને આ મુજબ દોહરાવીએ છીએ:

(એ) અરજદારે જે ગુનો કર્યો છે તે ગુનો કર્યો છે તેવું માનવા માટે વાજબી આધાર છે કે નહીં;

(બી) આરોપનું સ્વરૂપ અને ગંભીરતા;

(સી) દોષસિદ્ધિના કિસ્સામાં ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓમાં થઈ શકે તેવી સજાની માત્રાની ગંભીરતા;

(ડી) જો અરજદારને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવે તો તે નાસી જવાનો ભય;

(ઈ) અરજદારનું ચારિત્ર્ય અને સાધનો અને સ્થિતિ;

(એફ) કથિત ગુનો ચાલુ રહેવાનો અથવા પુનરાવર્તિત થવાનો ભય, એમ માનીને કે આરોપી ભૂતકાળમાં તે ગુનો કરવા માટે દોષી છે;

(જી) સાક્ષીઓ સાથે ચેડાં થવાનો ભય;

(એચ) અરજદારને તેનો બચાવ તૈયાર કરવાની તક; અને

(આઈ) એ હકીકત કે અરજદાર અગાઉથી કેટલાક મહિનાઓથી જેલમાં છે અને ટ્રાયલ ઓછામાં ઓછા કેટલાક મહિનાઓ સુધી પૂરી થવાની શક્યતા નથી.

(જે) અદાલતે આરોપી સામે ઉપલબ્ધ તમામ સામગ્રીનું ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. અદાલતે કેસમાં આરોપીની ચોક્કસ ભૂમિકાને પણ સ્પષ્ટપણે સમજવી જોઈએ. જે કિસ્સાઓમાં આરોપીને ઇન્ડિયન પીનલ કોડની કલમ ૩૪ અને ૧૪૮ ની મદદથી સાંકળવામાં આવ્યો હોય, અદાલતે વધુ કાળજી અને સાવચેતી સાથે વિચાર કરવો જોઈએ કારણ કે કેસોમાં વધુ પડતું સાંકળવું એ સામાન્ય જ્ઞાન અને ચિંતાની બાબત છે.

(કે) પ્રોસિક્યુશનમાં તુરછતા પર હંમેશા વિચાર કરવો જોઈએ અને જામીન આપવાની બાબતમાં માત્ર પ્રામાણિકતાના તત્વ પર જ

વિચાર કરવો પડશે અને પ્રોસિક્યુશનની પ્રામાણિકતા અંગે કંઈક શંકા હોવાના કિસ્સામાં, ઘટનાઓના સામાન્ય ક્રમમાં, આરોપી જામીનના હુકમ માટે હકદાર છે.

૫૦. જામીન આપવા અંગેના કાયદાના ઉપરોક્ત સામાન્ય સિદ્ધાંતોને, સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ના પ્રકરણ IV એ હેઠળ સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના આધારે, કોઈપણ રીતે અસર થશે નહીં.

૫૧. એ સાચું છે કે આરોપીને અદાલત સમક્ષ પીડિતની ઉપસ્થિતિ બહુ અનુકૂળ ન લાગે, ખાસ કરીને જ્યારે આરોપી જામીન માંગતો હોય. જો કે, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, જામીન આપવા અંગેના કાયદાના સિદ્ધાંતો સમાન રહેશે, પછી ભલે આરોપી ખૂનના ગુના સંબંધમાં જામીન માંગતો હોય કે એટ્રોસિટી એક્ટ હેઠળના કોઈપણ ગુના સંબંધમાં.

૫૨. અમે શ્રી પોપટની બુલંદ દલીલનો જવાબ આપવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ કે સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) અનાવશ્યક રીતે અદાલતના વિવેકાધિકાર અંગે નિયંત્રણો લાદે છે અથવા અમલમાં મૂકે છે. અમને ડર છે કે, અમે આ દલીલ સ્વીકારવાની સ્થિતિમાં નથી. કલમ ૧૫એ(૩) જે પૂરી પાડે છે

તે માત્ર પીડિતને અદાલત સમક્ષ ઉપસ્થિત રહેવાનો અને આરોપીની જામીન અરજીનો વિરોધ કરવાનો અધિકાર છે.

૫૩. અમે શ્રી પોપટની એ દલીલથી પણ પ્રભાવિત થયા નથી કે સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) નું અર્થઘટન નિર્દેશાત્મક તરીકે કરવું જોઈએ અને આદેશાત્મક તરીકે નહીં. ઉપર ટાંકવામાં આવેલી કલમના સ્પષ્ટ વાંચનથી જેમ સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, પીડિતને જામીન અરજીની નોટિસ બજાવવી જોઈએ અને તેને સાંભળવાની અને દલીલ કરવાની તક આપવી જોઈએ. જ્યારે કોઈ કાયદો ખાસ કરીને પીડિત/આશ્રિતને જામીન સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહીમાં સાંભળવાનો અધિકાર આપે છે, અને જો અદાલત આવી તક આપવામાં નિષ્ફળ જાય છે, તો તેમાં ન્યાયની આંતરિક નિષ્ફળતા છે. આ પ્રક્રિયા, અમારા મતે, બાયપાસ કરી શકાતી નથી. સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) ની જોગવાઈનું અનાદર હુકમને શૂન્ય અને રદબાતલ બનાવશે. જો સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) નું અર્થઘટન નિર્દેશાત્મક તરીકે કરવાનું હોય, તો જે હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય સાથે આવી જોગવાઈ ઘડવામાં આવી છે તે જ નિષ્ફળ જશે. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, અમે મારેન્ના ઉર્ફે મારેપ્પા વિ. સ્ટેટ [ક્રિમિનલ પીટીશન નં. ૨૦૦૩૧૫/૨૦૨૦, તારીખ ૨૧ જુલાઈ ૨૦૨૦ ના રોજ નિર્ણિત] ના કિસ્સામાં કર્ણાટક હાઈકોર્ટના નિર્ણયનો સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ અને તેના પર આધાર રાખી શકીએ છીએ. અમે સંબંધિત અવલોકનો ટાંકીએ છીએ:

"તેથી, જ્યાં પીડિત અથવા તેના આશ્રિતોને ઓડી અલ્ટરમ પાર્ટમનો અધિકાર આપવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલતે પીડિત અથવા તેના/તેણીના આશ્રિતને જામીન કાર્યવાહી સહિતની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે તેમને સાંભળવાની તક/અધિકાર આપવો પડશે. તેથી, પીડિત અથવા આશ્રિતને અદાલત દ્વારા સાંભળવામાં આવવાનો અધિકાર છે જેથી પીડિત અથવા આશ્રિતો માત્ર જામીન કાર્યવાહીમાં જ નહીં પરંતુ આરોપીને મુક્ત કરવા, છોડી મૂકવા, પેરોલ, દોષસિદ્ધિ અથવા સજા સંબંધિત કાર્યવાહીમાં અથવા કોઈપણ સંબંધિત કાર્યવાહી અથવા દલીલોમાં ભાગ લઈ શકે અને કેસની દોષસિદ્ધિ, નિર્દોષ છૂટકારો અથવા સજા પર લેખિત રજૂઆત ફાઈલ કરી શકે. અદાલત એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૧૫-એ ના સબ-સેક્શન (૫) માં ગણાવ્યા મુજબની કાર્યવાહીના સંબંધમાં પીડિત અથવા આશ્રિતને સાંભળવા માટે માત્ર ત્યારે જ સક્ષમ બને છે જ્યારે પીડિત અથવા આશ્રિતને કાર્યવાહીમાં પક્ષકાર બનાવવામાં આવે, અન્યથા અદાલત માટે પીડિત/આશ્રિતોને સાંભળવું અને સદર જોગવાઈમાં જણાવ્યા મુજબ કોઈપણ લેખિત રજૂઆત સ્વીકારવી શક્ય બની શકે નહીં. પીડિત અથવા આશ્રિત કાં તો વ્યક્તિગત રીતે અથવા વકીલ દ્વારા અથવા

પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર અથવા સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર દ્વારા ભાગ લઈ શકે છે અથવા પોતે હાજર રહી શકે છે. એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૧૫ મુજબ, સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર અથવા એક્સકલુસિવ સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરને સામાન્ય રીતે રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાની ફરજો સોંપવામાં આવે છે પરંતુ ખાસ કરીને પીડિત અથવા આશ્રિત/ફરિયાદી/પ્રથમ બાતમીદાર વતી કેસ ચલાવવાની ફરજ સોંપવામાં આવે છે.

પરંતુ સંસદે તેની ડહાપણમાં પ્રકરણ IV-A અને એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૧૫-એ સમાવિષ્ટ કરીને પીડિતો અને સાક્ષીઓના અધિકારો આપ્યા છે અને વધુ સ્પષ્ટપણે પીડિત અથવા આશ્રિતને કોઈપણ કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાની જોગવાઈ કરી છે. તેથી, એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૧૫-એ નું સબ-સેક્શન (૩) માત્ર અદાલતમાં પડતર કોઈપણ કાર્યવાહી વિશે સ્પેશિયલ પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા પીડિત અથવા આશ્રિતોને આવી માહિતી આપવાનું ગણાવે છે. પરંતુ એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૧૫-એ નું સબ-સેક્શન (૫) પીડિત અથવા આશ્રિતોને કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા અને તેમની રજૂઆતો સાંભળવા અને અદાલત સમક્ષ પડતર કાર્યવાહીમાં આ સંબંધમાં લેખિત

રજૂઆતો ફાઇલ કરવાનો અધિકાર આપે છે. તેથી, જ્યાં સુધી એસ.સી./એસ.ટી. એક્ટની કલમ ૨(ઈસી) માં ગણાવ્યા મુજબના પીડિત અથવા આશ્રિતને કોઈપણ અદાલત સમક્ષ પડતર કેસની કાર્યવાહીમાં પક્ષકાર બનાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, અદાલત સમક્ષની કાર્યવાહીમાં પીડિત અથવા આશ્રિતો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવનારી કોઈપણ રજૂઆતને અદાલત માટે સાંભળવી શક્ય નથી. તેથી, આ પરિસ્થિતિઓમાં, કોઈપણ અદાલત સમક્ષ પડતર કાર્યવાહીમાં પીડિત અથવા આશ્રિતને પક્ષકાર બનાવવું જરૂરી અને આદેશાત્મક છે."

૫૪. લેફ્ટનન્ટ કર્નલ પૃથ્વી પાલ સિંહ બેદી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, ૧૯૮૩(૩) એસ.સી.સી. ૧૪૦ માં અહેવાલ થયેલ, સુપ્રિમ કોર્ટે નીચે મુજબ ઠેરવ્યું:

"૮. કાયદાનું અર્થઘટન કરવામાં મુખ્ય હેતુ સંસદના હેતુને શોધવાનો છે. અર્થઘટનના સુવિખ્યાત નિયમોમાંથી એક એ છે કે ધારાસભા યોગ્ય અભિવ્યક્તિના ઉપયોગ દ્વારા મનનું કથન કરે છે અને જ્યાં સુધી જોગવાઈની ભાષામાં કોઈ અસ્પષ્ટતા ન હોય ત્યાં સુધી અદાલતે શબ્દશઃ અર્થઘટન અપનાવવું જોઈએ જો તે નિર્ણયકતા તરફ દોરી જતું

ન હોય. જો શબ્દશઃ અર્થઘટન નિરર્થકતા તરફ દોરી જાય છે, તો અર્થઘટન માટે બાહ્ય સાધનોનો આશરો લઈ શકાય છે. શબ્દશઃ અર્થ શોધવા માટે પહેલા એ શોધવું તેટલું જ જરૂરી છે કે જે સ્થાન પર નિયમ મૂકવામાં આવ્યો છે, જે હેતુ માટે તે ઘડવામાં આવ્યો છે અને જે ઉદ્દેશ્ય પૂરો કરવા માટે તેની જરૂર છે અને જે સત્તાધિકારી દ્વારા નિયમ ઘડવામાં આવ્યો છે. આનાથી અધિનિયમના વ્યાપક લક્ષણોની તપાસ જરૂરી બને છે."

પપ. નાથી દેવી વિ. રાધા દેવી ગુપ્તા, એ.આઈ.આર. ૨૦૦૫ એસ.સી. ૬૪૮ માં અહેવાલ થયેલ, સુપ્રિમ કોર્ટે ઠેરવ્યું કે:

"અદાલતનું અર્થઘટન કાર્ય સાચા કાયદાકીય હેતુને શોધવાનું છે, એ સામાન્ય વાત છે કે કાયદાનું અર્થઘટન કરતી વખતે અદાલતે, જો શબ્દો સ્પષ્ટ, સાદા, અસ્પષ્ટ અને વાજબી રીતે માત્ર એક જ અર્થ માટે સંવેદનશીલ હોય, તો પરિણામોને ધ્યાનમાં લીધા વિના શબ્દોને તે અર્થ આપવો જોઈએ. તે શબ્દોને તેમના કુદરતી અને સામાન્ય અર્થમાં સમજાવવા જોઈએ. જ્યારે કોઈ ભાષા સાદી અને અસ્પષ્ટ હોય અને માત્ર એક જ અર્થ સ્વીકારતી હોય ત્યારે કાયદાના અર્થઘટનનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી, કારણ કે અધિનિયમ પોતાના માટે બોલે

છે. અદાલતો સામેલ નીતિ સાથે સંબંધિત નથી અથવા તે પરિણામો હાનિકારક છે કે અન્યથા, જે વપરાયેલી ભાષાને અમલમાં મૂકવાથી આવી શકે છે. જો વપરાયેલા શબ્દો માત્ર એક જ અર્થઘટન માટે સક્ષમ હોય તો અદાલતો માટે એવા આધારે કોઈ અન્ય કાલ્પનિક અર્થઘટન અપનાવવાનું ખુલ્લું રહેશે નહીં કે આવું અર્થઘટન કથિત ઉદ્દેશ્ય અને નીતિ સાથે વધુ સુસંગત છે. અસ્પષ્ટતા છે કે નહીં તે વિચાર કરતી વખતે, અદાલતે સદર અધિનિયમને સમગ્ર રીતે જોવો જોઈએ અને ચોક્કસ સંદર્ભમાં અર્થની યોગ્યતા પર વિચાર કરવો જોઈએ જે નિર્ણયકતા અને અસંગતતાઓ અથવા ગેરવાજબીતાને ટાળે છે જે કાયદાને ગેરબંધારણીય બનાવી શકે છે. "

૫૬. નાથી દેવી (ઉપર મુજબ) માં, વધુમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું છે કે:

"એટલું જ સ્થાપિત થયેલું છે કે કાયદાનું અર્થઘટન કરતી વખતે, ધારાસભા દ્વારા વાપરવામાં આવેલા દરેક શબ્દને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. અદાલતો હંમેશા પૂર્વધારણા કરે છે કે ધારાસભાએ તેનો દરેક ભાગ એક હેતુ માટે સમાવિષ્ટ કર્યો છે અને કાયદાકીય હેતુ એ છે કે કાયદાના દરેક ભાગની અસર થવી જોઈએ.

ધારાસભાને અનાવશ્યકતા આપતા અર્થઘટનને સ્પષ્ટ ડ્રાફ્ટિંગ ભૂલો
જેવા મજબૂત કારણો સિવાય સ્વીકારવામાં આવશે નહીં."

૫૭. કોર્ડ ઓન 'સ્ટેચ્યુટરી કન્સ્ટ્રક્શન' (આવૃત્તિ ૧૯૪૦, કલમ ૨૬૧, પાનું
૫૧૬) અમેરિકન કેસમાંથી નીચેના ફકરાને મંજૂરી સાથે આ મુજબ સુનિશ્ચિત કરે
છે:

"કાયદો આદેશાત્મક છે કે નિર્દેશાત્મક તે પ્રશ્ન ધારાસભાના હેતુ પર
આધારિત છે અને હેતુ જે ભાષામાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે તેના પર
નહીં. ધારાસભાનો અર્થ અને હેતુ શાસન કરનારો હોવો જોઈએ, અને
આ માત્ર જોગવાઈની શબ્દા વલી પરથી જ નહીં, પરંતુ તેના સ્વરૂપ,
તેની ડિઝાઈન અને એક કે બીજી રીતે તેનું અર્થઘટન કરવાથી આવતા
પરિણામો પર વિચાર કરીને પણ શોધવાના રહે છે."

૫૮. યુ.પી. રાજ્ય વિ. બાબુરામ ઉપાધ્યાય, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧
એસ.સી.૭૫૧ માં અહેવાલ થયેલ, માનનીય ન્યાયમૂર્તી સુબ્બારાવએ અવલોકન
કર્ચું છે કે:

"અદાલત અન્ય બાબતોની સાથે, કાયદાના સ્વરૂપ અને ડિઝાઇન પર વિચાર કરી શકે છે, અને એક કે બીજી રીતે તેનું અર્થઘટન કરવાથી આવતા પરિણામો; અન્ય જોગવાઈઓની અસર જેના દ્વારા પ્રશ્નમાં રહેલી જોગવાઈઓનું પાલન કરવાની જરૂરિયાત ટાળવામાં આવે છે; પરિસ્થિતિઓ, એટલે કે, કાયદો જોગવાઈઓનું પાલન ન કરવાની આકસ્મિક પરિસ્થિતિ પૂરી પાડે છે; એ હકીકત કે જોગવાઈઓનું પાલન ન કરવાથી કોઈ દંડ થાય છે કે નહીં; ગંભીર કે સામાન્ય પરિણામો, જે તેમાંથી નીકળે છે; અને સૌથી ઉપર, કાયદાનો ઉદ્દેશ્ય નિષ્ફળ જશે કે આગળ વધશે."

૫૯. એ જ ચુકાદામાં, માનનીય ન્યાયમૂર્તિએ વધુમાં ઠેરવ્યું છે કે જ્યારે કોઈ કાયદો 'રહેશે' (shall) શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે પ્રથમ દર્શનીય રીતે તે આદેશાત્મક છે પરંતુ અદાલત કાયદાના તમામ વ્યાપ પર કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપીને ધારાસભાના વાસ્તવિક હેતુને શોધી શકે છે.

૬૦. મે જ્યોર્જ વિ. તહસીલદાર, (૨૦૧૦) ૧૩ એસ.સી.સી. ૯૮ માં અહેવાલ થયેલ, સુપ્રિમ કોર્ટે નિયમો જણાવ્યા, જે આ કોર્ટ દ્વારા સંક્ષિપ્ત કરી શકાય છે અને ઉપયોગી રીતે લાગુ કરી શકાય છે, જે આ મુજબ છે:

"(એ) કોઈ જોગવાઈ આદેશાત્મક છે કે નિર્દેશાત્મક તે નક્કી કરતી વખતે, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ સમાન બાબતો પર, અદાલતે જે સંદર્ભમાં જોગવાઈનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને જે હેતુ તે પ્રાપ્ત કરવા માંગે છે તેની તપાસ કરવી પડશે;

(બી) ધારાસભાનો હેતુ શોધવા માટે, આવી જોગવાઈ લાગુ થવાથી અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને થઈ શકતી ગંભીર સામાન્ય અસુવિધાઓ અથવા અન્યાયની તપાસ કરવી પણ જરૂરી બની શકે છે;

(સી) જોગવાઈઓ રાજ્યને કેટલીક બાબતો કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે કે કેમ અને/અથવા તેઓ ચોક્કસ બાબતો કરવા માટે પદ્ધતિ અથવા ઔપચારિકતાઓ નિર્ધારિત કરે છે કે કેમ;

(ડી) કાયદાકીય હેતુ નક્કી કરવા માટેના પરિબળ તરીકે, અદાલત અન્ય બાબતોની સાથે, કાયદાના સ્વરૂપ અને ડિઝાઈન પર અને એક કે બીજી રીતે તેનું અર્થઘટન કરવાથી આવતા પરિણામો પર વિચાર કરી શકે છે;

(ઈ) એ જ કાયદામાં અન્ય જોગવાઈઓની અસર અને આવી જોગવાઈઓનું પાલન ન કરવાના પરિણામોની તપાસ કરવાની પણ પરવાનગી છે;

(એફ) જોગવાઈઓનું શરીર વિજ્ઞાન પોતે જ નિર્ધારક પરિબલ નથી. અનુક્રમે 'રહેશે' (*shall*) અથવા 'શકે' (*may*) શબ્દોનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે આદેશાત્મક અથવા નિર્દેશાત્મક ચરિત્ર દર્શાવશે, પરંતુ હંમેશા નહીં.

(જી) લાગુ કરવાની કસોટી એ છે કે જોગવાઈનું પાલન ન કરવાથી સમગ્ર કાર્યવાહી અમાન્ય બનશે કે નહીં.

(એચ) અદાલતે આપવાનો ઇરાદો રાખેલ અર્થઘટન કાયદાના હેતુને આગળ વધારશે કે જો આ હેતુને આદેશાત્મક કે અન્યથા કહીને નિષ્ફળ બનાવી શકાય તે બાબતને અદાલતે યોગ્ય વજન આપવું પડશે."

૬૧. ઉપર સંદર્ભિત આવી પરિસ્થિતિઓમાં, અમે ઠેરવીએ છીએ કે સુધારા અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૩) આદેશાત્મક છે અને નિર્દેશાત્મક નથી.

૬૨. શ્રી પોપટે નિકેશ તારાચંદ શાહ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સુપ્રિમ કોર્ટના નિર્ણય પર મજબૂત આધાર રાખ્યો છે. જો કે, અમને ડર છે કે, આ નિર્ણય રિટ-અરજદારને કોઈ મદદરૂપ નથી.

૬૩. અનુસૂચિના ભાગ-એ માં તેના હેઠળ વર્ગીકૃત થયેલા ગુનાઓ માટે કલમ ૪૫(૧) હેઠળની જોડિયા શરતો નિકેશ તારાચંદ શાહ (ઉપર મુજબ) માં સ્વેચ્છાચારી અને ભેદભાવપૂર્ણ અને અમાન્ય ઠેરવવામાં આવી હતી. જ્યાં સુધી અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરવા માટેની જોડિયા શરતોનો સંબંધ છે, સુપ્રિમ કોર્ટે તેને ગેરબંધારણીય ઠેરવ્યું હતું કારણ કે તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નું ઉલ્લંઘન કરે છે. ત્યારબાદ, ૨૦૦૮ ના સુધારા અધિનિયમ ૧૩ દ્વારા કલમ ૪૫ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. "અનુસૂચિના ભાગ એ હેઠળ ત્રણ વર્ષથી વધુ સમયની કેદની સજા માટે કેદ" શબ્દોને "આ અધિનિયમ હેઠળના ગુનાના આરોપી....." સાથે બદલવામાં આવ્યા છે.

૬૪. જો કે નિકેશ તારાચંદ શાહ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં નિર્ણય પછી પીએમએલએ એક્ટની કલમ ૪૫ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, છતાં સુધારા દ્વારા પાછા લાવવામાં આવ્યા હોવા છતાં પણ સદર બે શરતોને બંધારણીય રીતે

માન્ય ઠેરવતો સુપ્રિમ કોર્ટનો કોઈ ત્યારબાદનો નિર્ણય નથી. જો કે, વર્તમાન મુકદ્દમાના વિષયવસ્તુને ધ્યાનમાં રાખીને અમને તેની સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી. અમે માત્ર એટલું જ કહી શકીએ કે અધિનિયમની કલમ ૪૫ ને ગેરબંધારણીય જાહેર કરવામાં આવી હતી કારણ કે તેણે જામીનની અરજી પર વિચાર કરવાના હેતુ માટે અદાલત પર ગેરવાજબી નિયંત્રણો મૂક્યા હતા. સુપ્રિમ કોર્ટે નોંધ્યું હતું કે જોગવાઈમાં સ્પષ્ટ સ્વેચ્છાચારીતા હતી કારણ કે જામીન પર મુક્ત કરવાની અરજીનો વિરોધ કરવા માટે પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરને તક આપવી પડતી હતી અને જ્યાં પબ્લિક પ્રોસિક્યુટર જામીન અરજીનો વિરોધ કરશે, ત્યાં અદાલતે એ બાબતે સંતોષ પર પહોંચવું પડશે કે એવું માનવા માટે વાજબી આધારો છે કે આરોપી આવા ગુના માટે દોષી નથી અને જામીન પર હોય ત્યારે કોઈ ગુનો કરવાની શક્યતા નહોતી. આ ગેરવાજબીતા જ હતી જેણે સુપ્રિમ કોર્ટને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ નો ભંગ કરતી હોવાથી તેને રદ કરવા તરફ વજન આપ્યું હતું.

૬૫. અમારા અંતિમ નિષ્કર્ષોને નીચે મુજબ સંક્ષિપ્ત કરી શકાય છે:

(૧) શિડ્યુલ કાસ્ટ્સ એન્ડ શિડ્યુલ ટ્રાઈબ્સ (પ્રિવેન્શન ઓફ એટ્રોસિટીઝ) એમેન્ડમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૫ (૨૦૧૬ નો ૧) ની કલમ

૧૫એ(૩) ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ ની અતિ સત્તા બહાર નથી.

(૨) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) ને સ્પષ્ટપણે સ્વેચ્છાચારી કહી શકાય નહીં.

(૩) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩) નું અર્થઘટન આદેશાત્મક તરીકે કરવું પડશે અને નિર્દેશાત્મક તરીકે નહીં. સદર જોગવાઈનું અનાદર હુકમને શૂન્ય અને રદબાતલ બનાવશે.

(૪) સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ની કલમ ૧૫એ(૩), જામીનની અરજી પર વિચાર કરવાના હેતુ માટે, સક્ષમ અદાલતના વિવેકાધિકાર પર કોઈપણ રીતે ગેરવાજબી નિયંત્રણો કે અવરોધો લાદતી નથી. જામીન આપવા અંગેના સામાન્ય સિદ્ધાંતો એટ્રોસિટી એક્ટ હેઠળના કેસોમાં પણ લાગુ પડવાનું ચાલુ રહેશે.

(૫) કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની કલમ ૪૩૬(૧) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, જો કાયદા હેઠળ માત્ર જામીનપાત્ર ગુનો કે ગુનાઓ કરવા માટે આરોપી હોય તેવી વ્યક્તિનો જામીન પર

મુક્ત થવાનો અધિકાર સંપૂર્ણ છે. અધિનિયમમાં કોઈ એવી જોગવાઈ નથી જે જામીનપાત્ર ગુનાના કેસમાં જામીન મેળવવાના આરોપીના અધિકારને કાપી નાખે. કલમ ૧૫એ(૫) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ, માત્ર જામીનપાત્ર ગુનો કે ગુનાઓના આરોપી હોય તેવી વ્યક્તિના જામીન પર મુક્ત થવાના સંપૂર્ણ અધિકારને કોઈપણ રીતે અસર કરતી નથી.

(૬) જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પર અધિનિયમ હેઠળ માત્ર જામીનપાત્ર ગુનો કે ગુનાઓ કરવાનો આરોપ હોય, ત્યારે આવા આરોપીને જામીન આપવા સંબંધિત કાર્યવાહીમાં અધિનિયમની કલમ ૧૫એ(૫) હેઠળ જોગવાઈ કર્યા મુજબ પીડિત અથવા આશ્રિતને સાંભળવાની તક આપવી આદેશાત્મક નથી. જો કે, અદાલત પીડિત અથવા આશ્રિતને આવી તક આપવાનો ઇનકાર કરવાનો નિર્ણય કરે તે પહેલાં, અદાલતે સંપૂર્ણ ચકાસણી કરવી પડશે અને ખાતરી કરવી પડશે કે આરોપી સામેના આક્ષેપો તેના દ્વારા અધિનિયમ હેઠળ માત્ર જામીનપાત્ર ગુનો કે ગુનાઓ કર્યાનું જાહેર કરે છે.

૬૬. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, આ રિટ-અરજી નિષ્ફળ જાય છે અને આથી રદ કરવામાં આવે છે.

(વિક્રમ નાથ, મુખ્ય ન્યાયમુર્તિ)

(જે. બી. પારડીવાલા, ન્યાયમુર્તિ)

/મોઈનુદ્દીન

This judgment has been translated using AI Tool

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.